

'Den ouden luijster is verdwenen'

Geschiedenis, herinnering en verlies bij Jan Baptist Van der Straelen (1792-1817)¹

BRECHT DESEURE²

_____ Aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek – Universiteit Antwerpen

1. INLEIDING

Het begin van de negentiende eeuw werd gekenmerkt door een exponentiële toename van het aantal autobiografische geschriften. Hoewel de productie van memoires en autobiografieën aan het einde van de achttiende eeuw reeds over een rijk gevulde geschiedenis beschikte, nam ze rond de eeuwwende een nooit geziene vlucht (Fritzsche, 2001, 1608; Luzzatto, 1991, 203; Mascuch, 1997, 7; Yalom, 1995, 10-11). Zelfbespiegeling zou een belangrijk en wijd-verbreed kenmerk worden van de schriftelijke praktijk in de nieuwe eeuw. Behalve als uiting van een toenemende individuele bewustwording, kan deze evolutie ook worden geduid als een symptoom van een veranderende tijdservaring (Izenberg, 1992, 18-53). Aandacht voor de werking van de tijd loopt als een rode draad doorheen het werk van heel wat vroegnegentiende-eeuwse auteurs van egodocumenten. Velen onder hen benadrukten de versnelling die de tijd tijdens hun leven leek door te maken. Versnelling, verandering en evolutie kenmerkten de periode waarin ze leefden en leken een onoverbrugbare afstand te scheppen tussen heden en verleden (Fritzsche, 1998, 103). Terugkijkend op hun levensloop stelden ze vast dat de wereld waarin ze waren opgegroeid, voorgoed leek te zijn verdwenen (Hartog, 2000, 86).

De Franse Revolutie diende vaak als katalysator voor deze inzichten (Girard, 1963, 9). Peter Fritzsche beschreef op basis van autobiografische bronnen hoe de Franse Revolutie een fundamentele wijziging veroorzaakte in de tijdservaring van vele Europeanen. De revolutionaire gebeurtenissen leken niet alleen een einde te maken aan de vertrouwde leefwereld van het ancien régime, maar tevens een onophoudelijk proces van vernieuwing en verandering in te luiden (Fritzsche, 2001, 1590). Memoiresschrijvers verbaasden zich

¹ Dank aan Marnix Beyen, Bert De Munck en Judith Pollmann voor hun commentaren bij eerdere versies van dit artikel.

² Voor correspondentie in verband met dit artikel, gelieve contact op te nemen met Brecht Deseure, e-mail: brecht.deseure@ua.ac.be

over de voortdurende verandering die zich in het heden scheen voor te doen, terwijl het verleden hen een continuüm zonder noemenswaardige transformaties had geleken. De toename van het aantal autobiografische geschriften duidt Fritzsche daarom als uiting van een groeiende dramatisering van het eigen levensverhaal (Fritzsche, 1998, 104). Een toegenomen bewustzijn van transformatie en verandering voedde het idee dat de eigen belevenissen deel uitmaakten van een breder historisch proces. Meer dan vroeger werd historische evolutie daarbij een realiteit van alledag (Fritzsche, 2001, 1595; Lukacs, 1963, 19-24; Steiner, 1971, 11-13).

Deze stelling sluit aan bij het bekende begripshistorische onderzoek van Reinhart Koselleck. Die stelde vast dat het begrip geschiedenis een opmerkelijke transformatie doormaakte in de periode rond 1800. De perceptie van geschiedenis zou stilaan geëvolueerd zijn van een los geheel aan meervoudige en cyclische verhalen over het verleden naar een lineair en doelgericht proces (Koselleck, 2004, 9-25). Verandering, eerder dan continuïteit, leek daardoor de koers van de tijd te bepalen. In diens kielzog definieerde François Hartog de periode rond 1800 als een overgangstijd tussen twee *régimes d'historicité* of manieren om zich te verhouden ten aanzien van heden, verleden en toekomst (Hartog, 2000, 11-30). Een model waarbij het verleden dienstdeed als richtinggevende categorie voor het heden, zou in deze periode zijn ingeruild voor een model waarbij het heden werd begrepen in dienst van in de toekomst geprojecteerde verwachtingen. De keerzijde van deze toegenomen ervaringen van verandering en breuk, was een crisis in de verhouding met het verleden. Richard Terdiman spreekt in dit verband van een *memory crisis*. De onzekerheid over het heden en de onbereikbaarheid van het verleden, leidden in de negentiende eeuw tot een obsessie voor herinnering en geschiedenis (Terdiman, 1993, 3-32).

Gezien de enorme draagwijdte van het onderzoeksveld, hebben deze conclusies nood aan geografische en temporale verbreding. Ondanks het gevarieerde en originele bronnencorpus dat aangewend wordt door een onderzoeker als Fritzsche, blijft het aandeel van literaire bronnen in het gehele onderzoek toch dominant. De geciteerde memoires hebben vaak een sterk literair en geromantiseerd karakter en werden niet zelden tientallen jaren na de eigenlijk gebeurtenissen gecomponeerd. Om de zogenaamde *Sattelzeit* aan de pols te voelen, is een wending naar meer alledaagse bronnen wenselijk. Over de manier waarop gewone mannen en vrouwen reageerden op de ingrijpende gebeurtenissen waarvan ze getuige waren en tot welke gedachten over de tijd en de geschiedenis dit hen verleidde, is nog maar weinig bekend.

Een corpus aan alledaagse bronnen dat in dit verband aandacht verdient, is dat van de kroniek. In tegenstelling tot het schrijven van autobiografieën, dat

vóór de negentiende eeuw op een minder grote schaal gebeurde, was het bijhouden van kronieken of dagverhalen in de vroegmoderne periode wijdverbreid. Al zeker sinds de vijftiende eeuw hielden auteurs van allerlei slag zich bezig met het voor zichzelf optekenen van historische feiten waarvan ze getuige waren en die ze van belang achtten voor het nageslacht (Blanchard, 1991, 224; Bourcier, 1976, 15-20; Girard, 1963, 9; Pollmann, 1999, 20; Zahnd, 1999, 31). Doorgaans beperkten ze zich daarbij tot het registreren van voorvallen uit hun eigen woonplaats of regio, waarbij feitelijke weergave primeerde op analyse en (zelf)bespiegeling (Gusdorf, 1948, 41; von Krusenstjern, 1999, 143). De vele kronieken die ze op deze manier van dag tot dag bijeen schreven, waren niet bedoeld voor een breed publiek en hadden dan ook geen literaire of analytische ambities. Hierdoor worden ze doorgaans noch tot de historiografie, noch tot de egodocumenten gerekend en kenden ze tot dusver slechts een zeer beperkte historische belangstelling (Girard, 1963, 15).

Toch bevatten deze op het eerste gezicht lokale en feitelijke bronnen een schat aan informatie voor de mentaliteitsgeschiedenis. Hieronder vallen onder meer de selectie van gebeurtenissen, de persoonlijke commentaren die steevast binnenslopen en eventuele evoluties in de vertelstijl. Belangrijk is immers dat de feiten werden neergepend en becommentarieerd op het moment waarop ze zich voordeden. Dit laat enerzijds toe om de impact van ontwrichtende gebeurtenissen op het leven en de leefomgeving van de auteurs in te schatten. Anderzijds scheidt het de mogelijkheid om evoluties op de lange termijn te detecteren in de manier waarop door de auteurs werd gereflecteerd op deze gebeurtenissen en hun verhouding tot de tijd en het verleden. Vaak werden kronieken immers gedurende lange periodes, soms tot tientallen jaren, trouw bijgehouden. Dagverhalen uit de revolutionaire periode bieden dus een rechtstreekse blik op de manier waarop gebeurtenissen werden gepercipieerd en houdingen veranderden. Omdat het niet om een nieuw bronnentype gaat maar om één met een lange voorgeschiedenis, kan het innoverende karakter van de gedane vaststellingen bovendien aan oudere voorbeelden worden afgemeten.

Daarenboven biedt het genre van de kroniek belangrijke voordelen binnen de specifiek Zuid-Nederlandse context. Onderzoek naar veranderde tijdservaringen in het revolutietijdvak staat er nog in de kinderschoenen.³ De aandacht ging tot dusver vooral naar de rijke historische cultuur van de negentiende eeuw, en niet zozeer naar (r)evoluties in vroegmoderne tijdservaringen. Bovendien was het onderzoek tot voor kort hoofdzakelijk toegespitst op het

³ Dit in tegenstelling tot de Noordelijke Nederlanden. Zie: Dekker (2002).

domein van de historiografie, waardoor bredere tendensen in de maatschappelijke omgang met het verleden buiten beeld bleven. Wel toonde dit onderzoek aan dat de Franse tijd in deze contreien niet voor een merkbare breuk zorgde in de door historici geproduceerde geschiedverhalen. In de geschiedschrijving uit die periode bleef een opmerkelijke continuïteit bestaan met de achttiende-eeuwse weergave van het Zuid-Nederlandse verleden (Verschaffel, 1996, 47-59). Als de revolutionaire periode ook in de Nederlanden voor een breuk in de tijdservaring heeft gezorgd, dan moet die dus niet zozeer worden gezocht op het niveau van de historiografie als wel in de dagelijkse omgang met het verleden.

In deze bijdrage zal daarom vanuit een lokaal perspectief worden gepeild naar de impact van de revolutionaire politieke gebeurtenissen op de dagelijkse omgang met de tijd rond 1800. De lokale focus dient een zo concreet mogelijk onderzoek toe te laten naar het door de eerder geciteerde auteurs veronderstelde bestaan van een direct verband tussen grote politieke omwentelingen en omslagen in de omgang met de tijd. Vragen naar de omvang van dit fenomeen in de Zuidelijke Nederlanden en de specificiteit van de Franse Revolutie zijn daarbij aan de orde.

Aan bronnen ontbreekt het niet. Hoewel het bijhouden van kronieken een traditionele activiteit was die geen specifieke aanleiding vereiste, deed er zich telkens een merkbare opstoot voor in tijden van politieke omwenteling (Girard, 1963, 14). De revolutionaire gebeurtenissen die zich aan het einde van de achttiende eeuw voordeden in de Zuidelijke Nederlanden leidden dan ook tot een gevoelige toename van de kroniekproductie. Die manifesteerde zich zowel in de stad als op het platteland, en in alle min of meer gealfabetiseerde lagen van de bevolking. Geestelijkheid en adel, burgers en ambachtslieden vertrouwden hun observaties toe aan het papier. Het geheel van deze opmerkelijke kroniekproductie is nog niet in kaart gebracht, noch zijn de kronieken al onderzocht op hun enorme potentieel voor het onderzoek naar tijdservaring. In wat volgt zal, bij wijze van verkenning, de vraag naar een veranderende omgang met tijd worden behandeld aan de hand van één specifieke, Antwerpse kroniek. Het lokale perspectief moet daarbij een zo nauwkeurig mogelijke inschatting toelaten van de impact van de revolutionaire gebeurtenissen op de historische observaties van de auteur.

Ook in de Scheldestad was gedurende de Franse periode een schare kroniekschrijvers van diverse pluimage actief. Onder de bewaarde dagjournalen vinden we zowel de weinig samenhangende aantekeningen die een stoofmaker met ongeoefende hand neerpende in zijn bestellingenboekje, de in een regelmatig schrift gestelde volzinnen van een behoudsgezinde schoolmeester, als de met ironische spot en verrijnde tekeningen geardeerde observaties van

een gegoede edelman in hun met goud bedrukte lederen banden.⁴ Sommige chroniqueurs beperkten hun aantekeningen tot een welbepaalde episode (zoals het beleg van Antwerpen in 1814), anderen vervulden gedurende meerdere decennia trouw hun plicht.⁵ Geen enkele kroniek werd met zoveel oog voor detail en gedurende zo'n lange periode bijgehouden als de *Kronijk van Antwerpen* door Jan Frans en Jan Baptist Van der Straelen. Tussen 1770 en 1817 noteerden vader en zoon Van der Straelen nauwgezet de gebeurtenissen in hun geliefde sinjorenstad.⁶ Of wat ze zo bijeen verzamelden en becommentarieerden enkel voor henzelf bestemd was, dan wel of het door een cirkel van intimi werd gelezen, is onbekend. De omvang en weinig leesvriendelijke structuur van het manuscript suggereren evenwel dat de circulatie ervan beperkt bleef.

Het omvangrijke handschrift leidde jarenlang een sluimerend bestaan tot het in de jaren dertig van de twintigste eeuw werd uitgegeven op initiatief van stadsarchivaris Floris Prims. Sindsdien is het een veelgebruikte bron van feitelijke en anekdotische informatie voor de geschiedenis van Antwerpen rond 1800.⁷ In deze bijdrage zullen niet zozeer de vastgelegde gebeurtenissen, als wel de tijdservaringen van (één van beide) auteurs centraal staan. Aangezien de kroniek niet initieel tot stand kwam als reactie op de revolutionaire gebeurtenissen vanaf 1792 maar reeds veel vroeger was begonnen, biedt ze een uitstekende casus om de eventuele invloed van deze omwentelingen op het tijdsbesef van een Zuid-Nederlands auteur te onderzoeken. Hierbij zal worden nagegaan uit welke historische repertoires hij putte en welke evoluties zich voordeden in de relatie van de auteur tot het verleden, het heden en de toekomst.

⁴ Respectievelijk: Jan Van Aarssen, Antwerpen 1794-1796 (Stadsarchief Antwerpen (SAA), Privilegekamer (Pk), nr. 123); F.I. De Coninck, Notitieboek van alle gedenkwaardige geschiedenissen voorgevallen in onze stad Antwerpen en elders, beginnende van het jaer 1772 tot heden, anno 1795 (SAA, Pk, nr. 136-139); P.A.J. Goetsbloets, Tijdsgebeurtenissen (Koninklijke Bibliotheek van België (KBR), Handschriften, II 1492).

⁵ Over het beleg van Antwerpen zijn twee anonieme kronieken bekend: Dagverhael van het Beleg en Insluifing der Stadt Anwerpen, sedert de Maend December 1813 tot den 5 Mey 1814, dag der Blijde Inkomste der Engelsche troepen. Door eene Antwerpenaer (SAA, HN, nr. 429) en Gebeurtenissen t'Antwerpen voorgevallen in 't jaer 1814, fragmentarisch uitgegeven in: Van Den Eynden (1887).

⁶ J.F. en J.B. Van der Straelen, Antwerpse geschiedenissen of cronijke van hetgene gebeurd is zoo binnen als omtrent de stad sedert den jaere 1770 (SAA, Pk, nr. 125).

⁷ Van der Straelen, 1929-1936.

2. PIJLERS VAN DE OUDE ORDE

De Van der Straelens waren stevig ingebed in de maatschappelijke en politieke kaders van het achttiende-eeuwse Antwerpen. Vader Jan Frans werd geboren in 1731. Hij oefende achtereenvolgens de functies uit van wijkmeester, drossaard van het Kiel, en schout en drossaard van 's Gravenwezel. Tijdens de Brabantse Omwenteling schaarde hij zich aan de zijde van de opstandelingen en nam dienst als kapitein van het patriottenleger. Vanaf 1770 begon hij met het bijhouden van de opmerkelijkste gebeurtenissen in een kroniek. Hij overleed in 1801. Zijn oudste zoon Jan Antoon koos eveneens voor een carrière als functionaris en volgde zijn vader in 1794 op als drossaard. Kort daarop werd hij door de Fransen uit zijn functies ontheven, maar onder het Consulaat schopte hij het tot adjunct-burgemeester. Zijn jongere broer Jan Baptist, geboren in 1761, ambieerde geen bestuurlijke loopbaan maar legde zich toe op het ontwikkelen van zijn artistieke kwaliteiten aan de Academie. Daarnaast volgde hij zijn historische interesse in het verrichten van onderzoek naar verschillende aspecten van de Antwerpse geschiedenis.⁸ Hij leefde tot 1847. In de loop van de jaren '80 van de achttiende eeuw nam hij van zijn vader het werk over aan de *Kronijk*, die hij voortzette tot 1817 (Prims, 1929, I, 7-14; Prims, 1929, II, 3-4). Het zijn dus de notities van Jan Baptist die in deze bijdragen centraal zullen staan. In dit eerste deel zal een algemeen beeld worden geschetst van zijn historische opvattingen zoals ze voor en tijdens de Franse periode in de door hem geschreven delen van de *Kronijk* naar voor komen. Daarna zal onderzocht worden hoe hij reageerde op het verdwijnen van de hem bekende maatschappelijke structuren, welke historische repertoires hij inriep om deze evolutie te kaderen en tenslotte of zijn commentaren blijk geven van een veranderende tijdservaring.

Hoewel Jan Baptist zelf niet actief geweest is als functionaris, tonen zijn geschriften hoezeer zijn afkomst hem een politieke, culturele en sociale identiteit verschafte. De bestaande structuren waren constitutief voor dat identiteitsbesef. Het bestel waarvan de Van der Straelens deel uitmaakten, en dat ze uit hoofde van hun functies zelf vertegenwoordigden, was essentieel behoudsgezind. Dit conservatisme had een sterk historische dimensie. Concreet betekende dit dat het verleden als richtinggevend voor het heden werd beschouwd. Wat in het heden gebeurde, diende te passen in een mal waarvan

⁸. Zie hiervoor: Werknota's Van der Straelen (SAA, Pk nrs. 2908-2918) en diverse publicaties over de geschiedenis van Antwerpen.

de geschiedenis de deugdelijkheid had aangetoond. De relatie die Jan Baptist Van der Straelen waarnam tussen heden en verleden was er dan ook één van continuïteit. Volgens deze opvatting dienden de zonen in het heden voort te zetten wat door de vaders was begonnen. Drie elementen komen bij Van der Straelen naar voor als de pijlers van de bestaande orde, die een rechtstreekse band tussen de hedendaagse mens en zijn geschiedenis verzekerden: de privileges en constituties, de religie en de materiële omgeving.

In de eerste plaats blijkt hoe Van der Straelens maatschappelijke opvattingen onlosmakelijk verbonden waren met de bestaande privileges en constituties. "Onse oude wetten, voorrechten en costumen" stonden centraal in zijn maatschappijbeeld. De bestaande, door de constituties geregelde orde was voor hem tevens de best denkbare en kon daarom geen wijzigingen verdragen. Met deze overtuiging stond hij niet alleen. De logica van 'de aloude constitutie' was fundamenteel voor de maatschappelijke ordening van het ancien régime. De bestaande structuren waren dikwijls eeuwen geleden ingesteld en hun behoud werd gegarandeerd door privileges en constituties. Het verleden deed in dit bestel dienst als de voornaamste bron van legitimatie. Teksten die in een ver verleden door de juiste instantie waren uitgevaardigd, behielden onverminderd hun wetgevende kracht in het heden (Pocock, 1957; Van den Bossche, 2001; Jacobs, 1994; De Keyzer, in press).

De instellingen, waaronder de geestelijke en wereldlijke corporaties, presenteerde hij als de incarnatie en de behoeders van wat in de privileges was vastgelegd. Hun hoge leeftijd strekte daarbij tot aanbeveling. Des te ouder de betrokken stichting, des te belangrijker achtte hij het behoud ervan. Door hun lange bestaan fungeerden de stichtingen en instellingen immers als behoeders van wat door de voorouders was verwezenlijkt en in het heden diende te worden voortgezet. Hun ononderbroken bestaan verzekerde de continuïteit met het verleden. Van der Straelen ging dan ook regelmatig uitgebreid in op hun geschiedenis. Zeker wanneer zich veranderingen dreigden voor te doen, voerde hij hun historische oorsprong en hoge leeftijd op als een gezaghebbend argument.

In dat verband toonde Van der Straelen een bijzondere belangstelling voor volgens een jaarlijkse cyclus weerkerende gebeurtenissen. Zo stelde hij jaar na jaar met tevredenheid vast hoe met de feestdag van Sint Barbara op 4 december volgens het oude gebruik de nieuwe aalmoezeniers werden gekozen. Door de namen van deze en andere nieuw aangestelde bestuurders in zijn kroniek op te nemen, maakte hij hen als het ware tot schakels in een ketting die de eeuwen overspande. Ook het op jaarlijkse basis uitgaan van processies en ommegangen en het volgens 'de oude gewoonte' vieren van heiligendagen waren voor hem ijkpunten. In Van der Straelens beleving

maakte de tijd een cyclische beweging, waarbij het verleden telkens opnieuw en volgens vaste patronen werd belichaamd in het heden. Het is evident dat maatschappelijke verandering bij Van der Straelen, en de conservatieve elite waartoe hij behoorde, geen deel uitmaakte van het referentiekader. Wat in de toekomst zou komen, behoorde zich te schikken naar wat bekend was uit het verleden.

Een erg belangrijke set van privileges was degene die de relatie regelde tussen de onderdanen en hun soevereine vorst. De inwoners van Brabant lieten zich traditioneel voorstaan op hun grote vrijheidsliefde, waaraan ze een corpus aan verregaande politieke vrijheden te danken hadden (Roegiers, 1988). Die bepaalden onder meer het recht om via standenvergaderingen en juridische organen te beslissen over het heffen van belastingen en het invoeren van nieuwe wetten. In de andere provincies bestonden gelijkaardige charters. Het behoud van deze landswetten achtte Van der Straelen essentieel voor het welzijn van de onderdanen. Bovendien schetste hij de privileges als een typisch en onmisbaar deel van de (Zuid-) Nederlandse identiteit, omdat ze door een eeuwenlange praktijk aangepast waren aan de specifieke (Zuid-) Nederlandse noden.

Het was dan ook op basis van deze constitutionele zienswijze dat vader en zoon Van der Straelen zich tijdens de Brabantse Omwenteling aan de zijde van de opstandelingen schaarden. Jan Baptists commentaren over dat conflict illustreren hoe gehechtheid aan de eigen landswetten voor hem primeerde op dynastieke trouw aan het huis van Oostenrijk. Pogingen om te tornen aan de constituties door de soeverein onthieven de onderdanen van hun plicht tot gehoorzaamheid, zoals was vastgelegd in artikel 59 van de Blijde Inkomst (Verschaffel, 2002). Dat de logica van dit veertiende-eeuwse charter voor hem onverkort van kracht bleef, blijkt uit volgende analyse van de Omwenteling:

"Waerom is onze revoltie begonst geweest ten jaere 1782?⁹ Als wanneer men Joseph II van sijne rechten tot deze landen vervallen verklaert heeft, als omdat hij ons vrijheden, privilegiën en constitutien krenkte en daer tegen ging".¹⁰

Een gebrek aan respect voor de aloude landswetten wettigde niet alleen opstand maar verplichtte zelfs daartoe. Later zou deze opvatting ook bepalend zijn voor zijn houding tegenover het Franse regime.

Minstens even belangrijk voor de verzekering van het maatschappelijk welzijn achtte Van der Straelen de rooms-katholieke religie. Net als de

⁹ Hier wordt wellicht 1787 bedoeld.

¹⁰ Van der Straelen, *De Kronijk*, V, p. 68.

constituties garandeerde het katholieke geloof een rechtstreekse band met het verleden. Het ging immers om de religie van de voorouders, die door hen eeuwenlang in ere was gehouden en van generatie op generatie doorgegeven. Voor Van der Straelen verschaftte de religie hem en zijn stadsgenoten een leidraad die de eeuwen aaneenreeg en het heden rechtstreeks verbond met de allervroegste geschiedenis van de Nederlanden:

"dat oude Roomsche Catholiek geloof, in (...) onse landen van d'Apostolijken gepredict en daer sij [de inwoners] van hunne ouders met soo veel sorg sijn in opgebrot".¹¹

Net zoals de constituties was het katholieke geloof voor hem een onlosmakelijk onderdeel van de Zuid-Nederlandse identiteit, omdat het deze landsstroken sinds hun ontstaan zelf mee had vormgegeven. Tussen de predikende heiligen Amandus en Eligius en de hedendaagse inwoners van de Nederlanden bestond er, doorheen de rij van voorouders die vol ijver het geloof in stand hadden gehouden en hun kinderen er in hadden opgevoed, een directe band. Het verband met de territoriale identiteit komt in Van der Straelens tekst tot uiting in de voortdurende discursieve nabijheid van de woorden 'religie', 'constituties' en 'vaderland'. De katholieke religie was voor hem geen (of niet enkel een) kwestie van individuele beleving, maar een zaak van publiek belang. Net zoals de privileges en landswetten stond het geloof garant voor het welzijn van de Nederlanden.

"Onse goede inwoonders, die de Roomsche Catholieke Religie van hunne voorvaders behertigen en hun vaderland liefhebben"

is slechts één van de talloze formules waarin hij uiting gaf aan dat besef.¹²

Een derde pijler van het in de *Kronijk van Antwerpen* gearticuleerde historische bewustzijn, wordt gevormd door de materiële omgeving waarin haar auteur zich bewoog. In tegenstelling tot de twee voorgaande elementen betreft het hier een exclusief Antwerps aspect, dat duidelijk maakt hoe sterk Van der Straelen zich identificeerde met zijn stedelijk burgerschap. Als lokale historicus was Van der Straelen gezegend met een antiquarische kennis over de geschiedenis van de stad, haar instellingen en bijzonderheden. Uit de literatuur waarnaar hij vrij regelmatig verwees (Diercxens, Guiccardini, Le Roy, Miraeus, Scribanus,...), blijkt dat hij over een uitstekende kennis van de lokale historiografie beschikte, waaraan hij bovendien nog eigen onderzoek toevoegde. Zijn kroniek is doorspekt met data, namen en feiten uit de

¹¹. Van der Straelen, *De Kronijk*, IV, p. 238.

¹². Van der Straelen, *De Kronijk*, V, p. 199.

voorbij eeuwen. Dit soort informatie debiteerde hij echter niet als droge boekenwijsheid, maar wel vanuit de actualiteitswaarde die hij eraan toeschreef. Het waren voor hem functionele elementen, die fenomenen in het heden voorzagen van hun historische legitimering. Namen van stichters en oprichtingsdata werden door Van der Straelen niet behandeld als curiositeiten uit een ander tijdvak, maar als vertrouwde informatie die in een directe relatie stond tot de eigen tijd.

Uit talloze passages blijkt hoezeer de door hem aangehaalde historische informatie geïncarneerd werd door de materiële omgeving van zijn stad. Dikwijls vormde de vermelding van een fysiek element uit het stadsbeeld de aanleiding voor een historische excursie. Daarbij kon het gaan om gebouwen zoals huizen, torens of kerken, maar ook om specifieke kapellen, wapenschilden, graftombes of glasramen. Deze elementen belichaamden het verleden van de stad omdat de herinnering zich aan het materiële object had vastgehecht. Zo vermeldde hij op 3 mei 1797 hoe de oude houten voorgevel van het huis 'Swaen in Borgerhout' op de hoek van de Meirbrug met de Wiegstraat vanwege haar slechte staat was afgebroken. Dit feit achtte hij vermeldenswaard omdat hij bij de historicus Diercxens had gelezen hoe de Staten van Brabant in dat huis "in de troubele tijden, segge 1583" land van enkele kloosters en abdijen te koop hadden gesteld.¹³ Door zijn vermelding van de afbraak knoopte hij aan bij een los eindje in de lokale historiografie. De materiële overblijfselen riepen op vele manieren herinneringen op aan het verleden, zowel door hun door de tijd bewerkte fysieke verschijningsvorm als vanwege de historische feiten waarmee ze waren verbonden. Een rondgang door de stad was voor Van der Straelen als een rondgang door de Antwerpse geschiedenis.

Het gewicht dat hij toekende aan deze materiële dragers van herinnering, illustreert de sterke lokale verankering van Van der Straelens identiteitsbesef. Ondanks het grote belang van religie en constituties, die hij van een (Zuid-) Nederlandse draagwijdte achtte, beperkte zijn referentiekader zich verder bijna uitsluitend tot Antwerpen. Zowel voor de beschreven gebeurtenissen in de eigen tijd als de aangehaalde episodes uit het verleden vormde de Scheldestad het kader. Verbanden leggen met bredere geografische of temporele ontwikkelingen was aan hem niet besteed. De essentie van de Antwerpse identiteit vond deze antiquarische chroniqueur in de specifieke lokale privileges, instellingen, stichtingen, gebruiken en andere kenmerken waarvan het hele stadsbeeld een memento bood.¹⁴ Een speciale plaats was daarbij

¹³ Van der Straelen, *De Kronijk*, VI, p. 44.

¹⁴ Hij deelde hiermee in een breder verspreide vroegmoderne antiquarische cultuur. Zie: Langereis (2007, 57-83).

gereserveerd voor de getuigen van de artistieke traditie. De in de kerken en openbare gebouwen aanwezige schilderijen en beeldhouwwerken vormden voor Van der Straelen de schitterende getuigen van de voorbije Antwerpse glorie. De barok stond hierbij als vanzelfsprekend centraal. Rubens, Quellinus, Verbruggen en de andere grote namen uit het rijtje waren voor hem vertrouwde stadsgenoten die hij ontmoette in hun nagelaten werk of in de huizen die ze hadden bewoond.

De drie besproken elementen maken duidelijk hoe de auteur van de *Kronijk van Antwerpen* deelde in een historische cultuur waarin verbondenheid met het verleden centraal stond. De maatschappelijke klasse waartoe de familie Van der Straelen behoorde, zag haar positie gegarandeerd door een bestel dat gericht was op behoud van de bestaande structuren. Het verleden diende daarbij als basis en leidraad. Privileges, religie en materiële overblijfselen zorgden voor een continue band met en een voortdurende belichaming van de eigen geschiedenis. Vanuit die logica werd 'het oude' ervaren als *in se* waardevol, omdat het constitutief was voor het bestaande bestel. Uit Van der Straelens fel fulmineren tegen 'nieuwigheden' (zoals de hervormingen van keizer Jozef II in de jaren 1780) blijkt ten overvloede hoe het primaat berustte bij wat gezegend was door de traditie. Van een kloof tussen heden en verleden was dan ook geen sprake, aangezien het tweede geruisloos overvloedde in het eerste. Vanwege zijn antiquarische achtergrond zijn deze aspecten bij Van der Straelen in een uitvergroete versie waar te nemen. Het gemak waarmee hij door de geschiedenis van zijn stad heen laveerde en het belang dat hij hechtte aan de materiële verschijningsvormen van het verleden, zijn zonder twijfel het gevolg van zijn specialisatie als historicus. De algemene kenmerken van zijn relatie tot het verleden en het verloop van de tijd deelde hij daarentegen met een groot deel van zijn geprivilegieerde standgenoten. Een duidelijke illustratie daarvan is het op behoud van het verleden gerichte discours dat tijdens de Brabantse Omwenteling werd verspreid door de Statisten, de conservatieve partij waartoe ook de Van der Straelens behoorden (Van den Bossche, 1998, 213-238).

3. HET VERLEDEN AFGESCHAFT

Het tijdperk waarin Jan Baptist de pen overnam van zijn vader, was politiek gezien een bijzonder woelige periode voor de Zuidelijke Nederlanden. Groeiende onvrede met het bewind van keizer Jozef II leidde vanaf 1787 tot openlijk verzet tegen de centrale regering en in 1790 zelfs tot kortstondige

onafhankelijkheid. Ook na het herstel van de Oostenrijkse macht bleven de relaties met Wenen gespannen. De oorlog die in 1792 uitbrak tussen de Franse republiek en het Oostenrijkse keizerrijk, zou het politieke lot van de Nederlanden beslechten. Tussen november 1792 tot april 1793 kwam Antwerpen een eerste keer onder Frans bestuur. Na een korte Oostenrijkse restauratie viel de stad vanaf juli 1794 opnieuw in Franse handen, en dat tot en met 1814. Het revolutionaire regime dat tot 1799 de lakens uitdeelde, spande zich op allerlei vlakken in om een breuk met de geschiedenis tot stand te brengen. Breken met het verleden en het beginnen van een nieuw tijdperk van vrijheid waren essentiële onderdelen van het Franse revolutionaire project (Furet, 1996, 85; Hunt, 1989). De bestaande, door de eeuwen gegroeide structuren werden systematisch afgeschaft en vervangen. Wat de kroniek- en dagboekschrijvers gekend hadden als de vertrouwde maatschappelijke orde, zou onder Frans bestuur aan een hoog tempo geschiedenis worden.

Net als bij veel andere tijdgenoten zorgde het revolutionaire bewind bij Van der Straelen voor een crisis in zijn verhouding tot het verleden. Vanaf 1792 kregen de nota's in de *Kronijk* dan ook gaandeweg het karakter van een aanklacht tegen het heden. Onze kroniekschrijver toonde zich een strijdbaar verdediger en behoeder van het oude, zij het dan op papier. Uit zijn aantekeningen blijkt hoe hij zich ondanks zijn afkeer van alles wat Frans was trouw op pad begaf om de gebeurtenissen met eigen ogen te aanschouwen en er verslag van te kunnen doen. Wat hij niet zelf kon bijwonen, hoorde hij wel van vrienden of kennissen. Al vóór de eerste Franse inval had Van der Straelen zijn wantrouwen geuit over de revolutionairen. Het revolutionaire discours leek hem onvereenigbaar met de boven geschetste steunpilaren van het maatschappelijk bestel. Zijn ervaringen tijdens de eerste Franse periode bevestigden hem in die angsten. Groot was zijn opluchting toen de Franse troepen in april 1793 door het Oostenrijkse offensief tot vertrekken werden gedwongen. Hun terugkomst in juli 1794 deed hem dan ook dadelijk het ergste vrezen voor het lot van de religie en de constituties.

Dat die laatste in het grootste gevaar verkeerden, bleek elke dag opnieuw uit de Franse maatregelen. Nieuwe wetten ondermijnden stelselmatig het oude, op voorrechten en privileges gebouwde construct. Ambachtsgilden werden verboden, liefdadigheidsinstellingen afgeschaft, broederschappen ontbonden. Toen op 7 oktober 1795 door de autoriteiten de vereniging van de voormalige Zuidelijke Nederlanden met Frankrijk werd afgekondigd, profeteerde Van der Straelen somber de teloorgang van het oude bestel:

"Alle goede borgers waeren vol droefheijd over alle dese veranderingen, en vreesden met reden den gantschen ondergang van de oude constitutie; jae men was grootlijks bedugt dat alle Fransche nieuwigheden zullen ingedrongen worden, en

dat dit alle naerdeel aen ons religie en alle geestelijke en wereldlijke corporatien toe brengen zal".¹⁵

De Brabantse landscharters waren door de aansluiting bij de Franse Republiek inderdaad zinledig geworden.

Overigens geven zijn uitlatingen tijdens de Franse periode aan hoe de partijgeest uit de tijd van de Brabantse Omwenteling nog naleefde. In de strijd tussen Vonckisten en Statisten had hij uiteraard tot het tweede kamp behoord. Ook toen was trouw aan de aloude constitutie de splijtzwam geweest. In de Franse tijd identificeerde hij Fransgezinde burgers dan ook als vanzelf met het vroegere 'democratische' kamp.¹⁶ Bij een hevige herberguzie in Het Hoefijzer op de Boterrui op 3 maart 1793 onderscheidde hij twee partijen: enerzijds "de Vonkisten of franschgezinden" en anderzijds "degene der Constitutie".¹⁷ Op dezelfde wijze waren de burgers die tijdens de eerste Franse periode deel uitmaakten van de Antwerpse Jacobijnse club voor hem niet meer dan "uijtgekogte Club-Vonckisten".¹⁸ Het anticonstitutionele doembeeld dat de democraten hem in 1790 hadden ingeboezemd, zag hij bevestigd in het Franse revolutionaire regime.

Zijn sympathie voor het statistische verzet tegen keizer Jozef II sloot trouwens in geen geval een blijvende trouw aan Oostenrijk uit tijdens de Franse periode. Of het daarbij ging om een oprecht gevoelde dynastieke verbondenheid dan wel om een schuldbewuste terugkeer naar de soevereine stal blijft in het midden. Waar hij aan het einde van de Omwenteling in 1791 nog met enige tevredenheid kon vaststellen hoe de terugkerende Oostenrijkers in Antwerpen slechts lauw werden onthaald, reageerde hij in 1794 met opluchting en tevredenheid op de inhuldiging van Frans II als hertog van Brabant. Dit zette zich door tijdens de tweede Franse periode. Als de Nederlanden nog redding mochten verwachten, dan zou ze vanuit Wenen komen.

Ook de positie van de religie werd stelselmatig ondermijnd. Bij het begin van de tweede Franse periode was aan de religieuze instellingen een enorme oorlogsschatting opgelegd, terwijl hun inkomsten werden drooggelegd door het afschaffen van de tiendenheffing. Het gevolg was een massale verkoop van gebouwen en grondbezit om aan de contributie te kunnen voldoen (Houtman-De Smedt, 1997). Van der Straelen nam in zijn *Kronijk* trouw de eindeloze lijst op van onroerende goederen die wekelijks te koop werden aangeboden. Zoals zo vaak verleidde het hem tot menige historische

¹⁵. Van der Straelen, *De Kronijk*, V, p. 100.

¹⁶. Voor uiteenlopende interpretaties van het democratische gehalte van deze beweging, zie: Polasky (1985); Tassier (1930).

¹⁷. Van der Straelen, *De Kronijk*, IV, p. 154.

¹⁸. Van der Straelen, *De Kronijk*, IV, p. 131.

bespiegeling over de geschiedenis van de betrokken gebouwen of stukken land. De verkopen boden echter slechts uitstel van executie. In 1796 werden de geestelijke ordes afgeschaft en de religieuzen uit hun gebouwen gezet. Publieke uitingen van godsdienstbeoefening waren eerder al verboden, waardoor processies binnen de kerken moesten blijven en priesters zich enkel in burgerkleding op straat mochten begeven. Het sluiten van de parochiekerken en het vervolgen van de onbeëdigde priesters volgde niet veel later. Van der Straelen beschreef dit alles met bitter gewezen en tandengeknars.

Opnieuw bleek hoe het bestaan van de instellingen en corporaties voor hem de band met het verleden verzekerde. Elke afschaffing van een stichting of uitzetting van een orde was voor hem een aanleiding om de geschiedenis ervan op te halen. Hij vermeldde in het bijzonder hoelang de betreffende corporatie al in de stad aanwezig was en haalde de omstandigheden van haar stichting op. Toen de afgeschafte ordes vanaf eind 1796 systematisch uit hun behuizing werden gezet, volgde Van der Straelen de gebeurtenissen op de voet. De ene na de andere eeuwenoude instelling zag hij zo tenietgaan. De religie, die eeuwenoude leidraad door de geschiedenis van de Nederlanden, scheen in haar voortbestaan bedreigd. Het verleden dat altijd zo dichtbij was geweest, dreigde nu van het heden te worden losgemaakt:

"En aldus sag men onze godsdiensten en de publieke oeffeningen van die oude Roomschen Catholieke Religie van de apostelen tijden af in deze landen gepredikt, gestaekt en verboden door de vijanden van dezelve".¹⁹

In materieel opzicht was de breuk met de geschiedenis voor de historicus Van der Straelen bijzonder tastbaar. De politieke omwenteling had immers enorme gevolgen voor de fysieke verschijning van zijn stad. De bezitsstructuur wijzigde, eeuwenoude *landmarks* verdwenen uit het straatbeeld, religieuze en politieke symbolen van het ancien régime werden systematisch verwijderd en door nieuwe vervangen. Het vertrouwde straatbeeld met zijn ontelbare historische referenties wijzigde ingrijpend. Zoals boven aan bod kwam, incarneerden deze materiële overblijfselen voor Van der Straelen de geschiedenis zelf en dienden ze zo als brug naar het verleden. De afbraak en verwijdering in de Franse periode brachten niet alleen die historische band in gevaar, maar dreigden de Antwerpenaren van iets nog essentiëler te beroven. De herinnering zelf, die door talloze materiële dragers werd bewaakt, stond op het punt om te verdwijnen. Deze omstandigheden maakten Van der Straelen tot een kroniekschrijver met een missie: van de vergetelheid redden

¹⁹ Van der Straelen, *De Kronijk*, VI, p. 118.

wat gered kon worden. Zijn bijzondere aandacht voor dit aspect zal worden belicht in het volgende onderdeel.

4. 'ANTIKITEIJTEN EN GEDENKSTUKKEN'

Het is bekend hoe het verdwijnen van talloze kunstwerken en gebouwen tijdens het revolutionaire tijdvak in Frankrijk heeft bijgedragen tot het ontstaan van de notie 'patrimonium' en de beginselen van de erfgoedpraktijk (Gamboni, 1997, 25-50; Leniaud, 2002, 57-207; Choay, 1988, 76-95). Het invloedrijke conventielied Abbé Grégoire (her)lanceerde in een beroemd geworden pamflet de term 'vandalen' voor zij die uit misplaatste revolutiedrift waardevolle kunstwerken vernietigden (Gamboni, 1997, 19; Krul, 2007, 270; Michel, 1988, 29-35; Reau, 1959, 13). Het massale verdwijnen en vernietigen van kunstwerken en gebouwen leidde tot een besef van hun erfgoedwaarde en de ontwikkeling van een conservatiepraktijk (Choay, 1998, 76). Bij Van der Straelen werd de zorg om het bouwkundig en artistiek erfgoed wel versterkt door de vernielingen van de revolutionairen, maar ze kwam er niet initieel uit voort. Reeds uit het door zijn vader geschreven gedeelte van de kroniek spreekt een grote bezorgdheid voor de materiële omgeving van de stad als incarnatie van de stedelijke geschiedenis. De sluipende ontakeling ervan, door allerlei kleine en grote ingrepen, ervoer Van der Straelen senior dan ook als een gevaarlijke dreiging. Zo rapporteerde hij nauwkeurig over elk oude gevel, elk geheiligd altaar, elk antiek glasraam dat hij door modernisering of verbouwing uit het straatbeeld had zien verdwijnen. Zelfs het omhakken van oude bomen achtte hij belangwekkend genoeg om op te tekenen voor het nageslacht. Deze vroege belangstelling voor erfgoed was zeker geen nieuw verschijnsel. In de Nederlanden hielden oudheidkundigen zich al sinds de renaissance bezig met het bijhouden van notities over merkwaardige oudheden in hun woonplaatsen en bekommerden zich om het behoud ervan. De grootschalige sloop van kerkgebouwen en ideologische zuivering van de publieke ruimte ten gevolge van de Reformatie leidden bij deze groep tot grote bezorgdheid. Gelijkaardige sentimenten leefden bij hun Engelse geestesgenoten ten tijde van de purificatiegolf in de zeventiende eeuw (Langereis, 2007, 68; Langereis, 2010; Woodward, 2002, 108). In de jaren 1780 werden deze gevoelens bij hun Antwerpse collega geïntensifieerd door de onteigening en uitverkoop van de door keizer Jozef II afgeschafte 'nutteloze' kloosters. De verbouwing of afbraak van talloze kloostergebouwen, het verdwijnen van kostbare kerkinterieurs en de verspreiding van hun artistieke bezit leidde

tot bittere commentaren in de *Kronijk*. Deze episode bood echter slechts een voorsmaakje van wat de stad onder Frans bewind te wachten stond.

Reeds tijdens de eerste Franse periode had het patrimonium gevoelige klappen gekregen, zoals onder meer tijdens de plundering van de Brusselse ambachtskamers door opgehitste sansculotten, waarbij talrijke kunstvoorwerpen waren beschadigd en waardevolle archiefdocumenten uit de ramen waren geworpen. Na de tweede Franse inkomst werd het duidelijk dat dergelijke acties nu op een systematische manier zouden plaatsvinden. In tegenstelling tot de eerste Franse periode werden de Zuidelijke Nederlanden vanaf 1794 behandeld als veroverd gebied en wingewest (Rapport, 2002). Als onderdeel van die politiek werden commissarissen uitgestuurd om overal in het veroverde land kunstvoorwerpen en wetenschappelijke objecten in beslag te nemen en op te sturen naar het nationaal museum in Parijs. In Antwerpen waren vooral de schilderijen van de barokmeesters gegeerd, die, zoals eerder aan bod kwam, voor Van der Straelen junior een belangrijk deel uitmaakten van de Antwerpse identiteit. Hun gedwongen vertrek ervoer hij dan ook als een groot verlies. Als memento nam hij de volledige lijst met aangeslagen kunstwerken op in zijn kroniek.

Ergers dan opeising was echter de vernietiging van artistiek patrimonium, die weldra haar opwachting maakte. Om te kunnen voldoen aan de enorme oorlogsschatting die de stad was opgelegd, werden de inwoners aangemoedigd om bij wijze van betaling hun edelsmeedwerk in te leveren. De bereidheid daartoe werd opgevoerd door het nemen van gijzelaars (waaronder vader Jan Frans Van der Straelen), die op eigen kosten in Frankrijk gevangen bleven tot er door hun familie en standgenoten aan de contributie zou zijn voldaan. Met behulp van dit dwangmiddel vond al gauw een stroom aan gouden en zilveren objecten van kerken, kloosters, broederschappen, ambachten en particulieren zijn weg naar de smeltkroes. Met wagens en manden vol werd het smeedwerk aangevoerd op de kamer van de Oude Voetboog op de Grote Markt, waar het gewogen en gewaardeerd werd. Inderhaast gemetselde smeltovens zorgden voor de verdere verwerking.

Het dreef Van der Straelen tot wanhoop om al die waardevolle stukken, die jarenlang hadden gediend tot meerdere glorie van de religie en de wereldlijke instellingen, te zien breken en smelten. Het zilver van de Venerabelkapel in de kathedraal, processielantaarns, kandelaars en zelfs heilige vaten moesten eraan geloven. Ook stukken van historisch belang gingen verloren:

"Jae men sag daer die oude santen koperen en bronsen van gildens en ambachten, honderde jaeren bewaert, ingebrogen, als onder andere den schoonen sante van de Schermers daer de fransche furria 1583 me namen der Dekens etc. op gedreven stond, in 't vuer verguld, wird er ook ingebrogt, vreesse doet vele. En soo gaen alle

onse schatten en variteitjen het land uijt. Dit alles konde sonder weenen niet aensien worden".²⁰

De door de instellingen bewaarde voorwerpen incarneerden de continuïteit met het verleden die Van der Straelen zo hoog achtte.

Onophoudelijk zag onze kroniekschrijver de materiële dragers van de herinnering verdwijnen. Het web van betekenissen en connotaties dat de stad in haar historisch gegroeide vorm te zien gaf, viel voor zijn ogen uiteen. Begin juli 1796 gaf de *municipalité* opdracht aan de kerkmeesters, abdijen, kloosters en andere corporaties om alle in hun interieurs voorkomende kronen en wapenschilden te verwijderen. Glasramen, grafstenen, schilderijen en alle andere interieurobjecten moesten ontdaan worden van 'de symbolen van het despotisme'. Van der Straelen betreurde de schade die de herinnering door dit alles zou ondervinden:

"Het was alof deze oudheden hunne woede ook moesten onderstaen, oudheden die honderde jaeren bewaerd en dikwils groot goed aen verscheijde familien hadden toegebracht, en men nu zoo sag verwoesten (...) jae men mag seggen, dat er met dese vervolginge veele oude gedenkenisse in vergetelheijd geraeken zullen, hetwelke in 't vervolg aen menige familien groot nadeel toebrengen kan".²¹

Het uitwissen van inscripties en symbolen dreigde het systeem van aanspraak op voorouderlijke rechten en historische precedentes te ondermijnen.

Het scenario herhaalde zich toen in september 1797 alle tekens van 'het despotisme en de feodaliteit' uit het straatbeeld verwijderd moesten worden. Alle wapenschilden, kruisen, heiligenbeelden en dergelijke dienden door de eigenaars uit het zicht te worden genomen, zoniet zouden ze door soldaten worden verbrijzeld. Een grote bedrijvigheid vanwege de buurtbewoners volgde om de talloze heiligenbeelden in veiligheid te brengen. Van der Straelen reageerde met een bladzijden lange opsomming van inscripties op gevels, kruisen, sokkels en beelden. Wat in materiële vorm verloren dreigde te gaan, zou hij redden op papier.

Dezelfde overweging had hem er in 1794 toe bewogen om de opschriften van de wapenborden van het Gulden Vlies uit de kathedraal over te nemen in zijn kroniek. De borden waren door het *Comité de Surveillance* geconfisqueerd om tijdens de ceremonie ter inwijding van de Tempel van de Rede dienst te doen als symbolen van het ancien régime. Na aan een galg te zijn getimmerd, werden ze samen met een stapel vorstenportretten op de brandstapel geworpen. Van der Straelen trachtte de herinnering eraan te vrijwaren:

²⁰. Van der Straelen, *De Kronijk*, IV, p. 240.

²¹. Van der Straelen, *De Kronijk*, V, p. 180.

"Dese wapens waeren seer schoon en konstig geschildert en stonden daer (...) tot gedagtenis van het capittel van dit Doorluchtig Order, in dese kerke, op 21 Januarij (...) 1556, door Koning Philippus den 2den met groote pragt, gehouden (...). *Les Blasons de tous les Chevaliers etc.* geeft ons de wapens daervan in print, soo dat men nu seggen mag, dat dit nog de eenigste gedenkenis is van die schoone oudheden. Ondertuschen siet hier de opschriften soosals ik die onder elk in goude Duitsche Characters gelesen heb, omdat men hier ook weten soude wiens wapens aldaer gestaen hebben".²²

De vernietiging van de materiële dragers, dreigde ook de herinnering aan het historische feit zelf te doen verdwijnen.

Van der Straelen was niet de enige die de nood voelde om het als oud en waardevol beschouwde in veiligheid te brengen. Wanneer het nieuws zich verspreidde dat een kerk of klooster gesloten zou worden, schoten de liefhebbers van religie en oudheidkunde in actie. Geliefde heiligenbeelden werden verstoppt, kapitale kunstwerken in veiligheid gebracht. De *Kronijk* doet verslag van menige avontuurlijke episode waarbij het clandestien redden van kunstwerken door loslippige knechten en Franse spionnen in gevaar werd gebracht. Zo mislukte in de nacht van 10 op 11 november 1796 het geheime nachtelijke transport van de kuip van de preekstoel van de Sint-Augustinuskerk, van de hand van Hendrik Verbruggen. Toen de bierwagen met het kunstwerk op het Falconplein was gekomen, werd ze tegengehouden door getipte Franse gendarmes. De begeleiders konden ontkomen maar de kuip werd aangeslagen. Zo ook kreeg Van der Straelens broer Jan Antoon in 1799 de vrederechter over de vloer voor een huiszoeking omdat hij ervan verdacht werd een partij boeken uit de bibliotheek van de geconfisqueerde Sint-Michielsabdij te hebben verstoppt. In het huis werden geen verdachte boeken aangetroffen, "schoon hij er genoeg van in bewaernisse had".²³

Nog meer tot de verbeelding spreekt de historie van het gebeente van Isabella van Bourbon. De marmeren tombe van deze echtgenote van Karel de Stoute bevond zich sinds 1478 in het koor van de Sint-Michielskerk in de gelijknamige abdij. Voorbeelden uit andere steden, in het bijzonder de vernietiging van het mausoleum van de familie De Croy in het Celestijnenklooster bij Leuven, hadden een aantal behoudsgezinde stadsbewoners doen vrezen voor het lot van de oude adellijke graftombes. In opdracht van jonker Charles Bertina was daarom tijdens een decembernacht in 1796 de loden kist met de resten van de hertogin opgegraven en heimelijk uit de abdij gesmokkeld. Toen het transport echter om 5u 's ochtends aan de Korte Vliessteeg was gekomen, grepen Franse nachtwakers in en legden beslag op de kist.

²² Van der Straelen, *De Kronijk*, IV, p. 367.

²³ Van der Straelen, *De Kronijk*, VII, p. 46.

Bertina werd enkele dagen later gearresteerd vanwege zijn betrokkenheid. Van der Straelen nam in zijn kroniek diens verdediging op door te stellen dat hij dit

"gedaen hadde, niet, gelijk sijne aenklaegers seggen, om de Republiek te bestelen, maer om de prinsesse elders in bewaernisse te stellen, en dus aen alle moetwilligheden te onttrekken".²⁴

Overigens stelde de episode hem wel in staat om zijn oudheidkundige nieuwsgierigheid te bevredigen. Een vriend van Van der Straelen was erbij geweest toen het graf werd geopend en had hem de volgende beschrijving gegeven van Isabella's stoffelijke resten:

"Door eene openinge aen het hoofdeijnde [van de kist], konde men dese prinsesse gemakkelijk zien, die redelijk lang van gestalte geweest hadde, en met heur hoofd op een kussen lag, welk evenals de kleeden, vergaen was; zij had lang en schoon swert hair getresseert zoo op die wijze als men haer in koper op gemelde tombe afgebeeld ziet".²⁵

De uitzonderlijke omstandigheden van de revolutie gaven hem de kans om dichter dan ooit in de buurt te komen van de historische personages met wie hij vertrouwd was vanuit zijn antiquarische interesse in tombes en graf-schriften.

Deze en andere al dan niet geslaagde reddingsacties vermochten echter niets tegen de kracht van de omwenteling. Op 18 augustus 1798 begon de systematische uitverkoop van de inboedels van kerkelijke en wereldlijke instellingen. Een onvoorstelbaar groot aantal roerende goederen wisselde daarbij van plaats en van eigenaar.²⁶ Leden van de *municipalité* begaven zich gedurende verschillende dagen naar alle kerken, kloosters, gildekamers en andere instellingen, waar de geïnteresseerde kopers konden bieden. Van der Straelen probeerde een overzicht te geven van de koopwaar:

"kerke goederen als ornamenten, cassuivels, alben, antipendiums, autaeren, communiebanken, gestoeltens, biechtstoelen, predikstoelen, oxaelen, orgels, boiseringen, banken, portaelen, schilderijen, beelden, ciraeden, eene menigte meubels (...) van kerken en cloosters, als van gilden en ambachten en corporatiën dezer stad. Daer wirden menige schilderije van de camers, tortsen en kleederen, jae

²⁴. Van der Straelen, *De Kronijk*, V, p. 234.

²⁵. Van der Straelen, *De Kronijk*, V, p. 229.

²⁶. Zie ook: Stammers (2008, 295-315).

veel oude sieraden der gilden en ambachtskamers, en aldaer vele jaeren bewaert geweest hebbende (...) aldaer ook verkogt".²⁷

Het belang van het vele jaren ter plaatse bewaren van de vernoemde objecten, onderstreept hoe deze instellingen voor Van der Straelen fungeerden als bewakers en bewaarders van de herinnering. De verspreiding van het patriomonium dreigde tot een verbrokkeling van het geheugen te zullen leiden. Een week later krioelde de Vrijdagse markt al van de kerkgoederen. De inboedel van het ancien régime werd per opbod verkocht.

Het stadhuis onderging hetzelfde lot. Vorstenportretten, decoraties gebruikt bij de Blijde Intredes "en meer andere antikiteijten en gedenkstukken menig hondert jaer aldaer bewaert en tot circaed der puijen en kamer van het stadhuys gediend hebbende", vielen toe aan de meestbiedende.²⁸ Ook nu weer dreigde met elk aangeboden stuk een belangwekkend deel van de stedelijke geschiedenis ten onder te gaan. Als eeuwenoude incarnatie van de maatschappelijke orde uit het ancien régime en zetel van de stedelijke macht beschikte het stadhuis over een arsenaal aan getuigenissen van de stedelijke geschiedenis. Verkocht werden de kannen uit Engels tin waarin sinds eeuwen door de magistraat de erewijn was geserveerd aan voorname bezoekers, verkocht ook werd het door Otto Van Veen geschilderde altaarstuk uit de kapel van het college dat een stille getuige was van de vroegere voorspoed van het lakengilde. Aangezien er geen 'deftig man' zich met de veiling wilde inlaten, ging het allemaal voor een schijntje de deur uit. Naast het historische verlies bekommerde ook de materiële waarde onze kroniekschrijver. Het ergerde hem mateloos hoe houten en marmeren decoratie die soms duizenden guldens had gekost bij de aanschaf, voor een fractie van dat bedrag als brandhout of steenpuin werd verpatst.

De grootste ramp was voor Van der Straelen ontegensprekelijk de uitverkoop van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal. In een bladzijdelange opsomming gaf hij de schatten weer die vanaf 8 november 1798 openbaar werden verkocht in de bisschopskerk. Elk interieurelement kwam onder de hamer, op enkele beeldhouwwerken na die gereserveerd waren voor de educatieve collectie van de Centrale School van het departement. De volgende dagen en weken gaven een onheilspellende uittocht te zien van wagens waarop beelden, altaren en andere kostbaarheden lagen gestapeld. Vertwijfeld schreef hij: "O! In wat gesteltenisse staet deze wonderlijke Tempel welhaest gebrocht te

²⁷ Van der Straelen, *De Kronijk*, VI, p. 250.

²⁸ Van der Straelen, *De Kronijk*, VII, p. 95.

worden!"²⁹ Toen hij er enkele maanden later in slaagde om binnen een kijkje te nemen, bleek zijn vrees geheel gegrond:

"Jae deze schoone tempel, de peerle van ons Nederland om sijne kostelijke en konstige autaeren, daer dezelve zoo rijkelijk mede verciert was, beelden, schilderijen, ornamenten, silver etc. is nu eijlaes onkenneijk (...). Alle cieraeden liggen nu verwoest en in stukken ten gronde geworpen en verbreijselt".³⁰

Het eens zo rijkversierde kerkgebouw bood een lege aanblik. Talrijke kunstwerken van zijn geliefde barokmeesters, waaronder Quellinus en Verbruggen, waren onder hamerslagen verbrijzeld. Naast het immense artistieke verlies, was ook de geschiedenis zwaar getroffen. Grafzerken, epitafen en opschriften die herinnerden aan bisschoppen en voorname inwoners, waren verdwenen of beschadigd. Stukken die geschonken waren door illustere figuren of zelf een historische rol hadden gespeeld, waren achteloos uitgebroken en weggevoerd. De preekstoel, een zeldzaam gotisch stuk dat de zestiende-eeuwse godsdienstroeibelen had overleefd

"en daer de beeldenstormers a°1566 hunne woede met sabelkappen (...) op uijtgewerkt hadden, gelijk men nog genoegzaam zien konde",

was in stukken gehakt en verbrand. Voor de kroniekschrijver en lokale historicus was de aanblik van het verwoeste kerkinterieur ondraaglijk:

"Jae de droeve gesteltenis van dien schoonen tempel versloeg mij zoodanig, dat de tranen uijt mijne oogen vloeijden".³¹

De band die het heden op een continue manier met het verleden had verbonden, kwam tijdens de tweede Franse periode wel erg onder druk te staan. Ontelbaar waren de Franse ingrepen die voor Van der Straelen een aanslag betekenden op de oude en juiste orde der dingen. Het werk van de eeuwen werd dag na dag verder gesloopt door nieuwe Franse maatregelen. Eens te meer komt aan de oppervlakte hoe het woord 'nieuw' voor onze kroniekschrijver vooral negatieve connotaties had. "Al ongehoorde nieuwigheden" luidde meer dan eens zijn commentaar bij een Franse ingreep, zij het een praktische regeling zoals het verplaatsen van een douanekantoor ("hetwelk van oude tijden, jae misschien sedert 100^e jaeren tusschen de Werfpoorte geweest hadde"³²) of een ideologische gemotiveerde keuze zoals het

²⁹ Van der Straelen, *De Kronijk*, VI, p. 292.

³⁰ Van der Straelen, *De Kronijk*, VII, p. 53.

³¹ Van der Straelen, *De Kronijk*, VII, p. 53.

³² Van der Straelen, *De Kronijk*, V, p. 201.

onttrekken van de geboorte-, trouw- en overlijdensregisters aan de parochiegeestelijkheid. Nieuwigheden verzinnen leek hem een onbedwingbare Franse neiging die geen enkele functionaliteit diende dan het feit van de nieuwigheid zelf.

Ook het ritme van het oude regime, met zijn vertrouwde regelmaat van weerkerende cycli, moest wijken voor de Franse vernieuwingsdrang. Zo trad op 2 mei 1795 een nieuwe magistraat aan die niet gekozen was maar door de Franse autoriteiten aangeduid. De ondergang van de oude orde kwam zo weer wat dichterbij, want "dit geschiede alle op de fransche maniere. Adieu privilegiën en oude gebruijken".³³ Ook de aloude verkiezing van de aalmoezeniers op 4 december moest eraan geloven. Met antiquarische zorgvuldigheid wist Van der Straelen te melden dat de jaarlijkse verkiezing sinds de instelling van deze dienst in 1458 nog nooit was overgeslagen, uitgenomen "in de troubels der 16^e eeuw, te weten in de jaeren 1581, 1582, 1583 en 1584".³⁴

Niet enkel de jaarlijkse cycli waren bedreigd, ook kortere termijnen werden door elkaar geschud. De structuren van het tijdsverloop zelf werden hervormd door de invoering van de revolutionaire kalender. De zevendaagse week werd afgeschaft en ingeruild voor de tiendaagse decade. De oude zondag werd verboden en in zijn functie als rust- en heilige dag vervangen door de *décadi*. Ook de cyclus van marktdagen diende zich te schikken naar het nieuwe tijdsregime, met grote verwarring tot gevolg. Boeren die op de oude dagen ter markt kwamen, zagen hun waren geconfisqueerd. Van der Straelen twijfelde niet aan de bedoeling van dit alles:

"Hier ziet men hoe onze tegenwoordige overheden alles aanwenden om den Decadi te doen vieren en om integendeel den Zondag van Godt zelfs en de H. Dagen door onze Moeder de H. Kerke van oude tijden ingestelt, in vergetelheid te brengen; jae om aldus de H. Roomsche Katholieke Religie van de tijden der Apostelen in deze Nederlanden gepredikt, uijt te roeijen en te vernietigen".³⁵

Zelfs de dagelijkse beleving van de tijd leek door de Franse 'nieuwigheden' te worden aangetast. Onder het ancien régime werd de dag geritmeerd door klokgelui dat alle stedelingen auditief betrok bij de religieuze of wereldlijke dagindeling. Zo was het de gewoonte om elke vrijdag op het middaguur de beiaard te laten spelen, ten teken dat de schepenen zich naar de vierschaar begaven. Er klinkt weemoed bij Van der Straelen wanneer hij in 1797 neerschrijft hoe dat "gebruijk (...) van oude tijden" sinds een week is afgeschaft,

³³ Van der Straelen, *De Kronijk*, V, p. 71.

³⁴ Van der Straelen, *De Kronijk*, VI, p. 314.

³⁵ Van der Straelen, *De Kronijk*, VII, p. 27. Over het verband tussen klokken en identiteit tijdens en na de Franse Revolutie, zie: Corbin (1994).

"schoon er zoo lange onze schepenen vernietigt zijn, niemand meer naer de vierschare ging".³⁶ Ook al was de intrinsieke reden van het luiden reeds lang te niet, het aantasten van de vertrouwde klankhorizon was weer een nieuwe stap weg van het verleden. Vanaf de sluiting van de kerken in september 1797 werd de klokken ook voor religieus gebruik het zwijgen opgelegd. 'Overbodige' klokken werden verbrijzeld voor het brons. Van der Straelen jammerde zowel om het historische verlies als om het unieke timbre van specifieke klokken die enkel in zijn herinnering nog zouden luiden.³⁷ Over een vijftiende-eeuws exemplaar in de Sint-Joriskerk schreef hij:

"eene der schoonste klokken van het land, zoo voor den zuijveren en aengenamen klank, in de 15^e eeuw en zoo ik mejne in of ontrent 1459, door Joannes en Wilhelmus Boerkens gegoten".³⁸

5. HET (ON)VINDBARE PRECEDENT

De schaal en het tempo van de vernieuwingen die onder Frans bewind in Antwerpen werden doorgevoerd, zorgden ook bij Van der Straelen voor reflectie over verandering van de tijd. Zoals boven aan bod kwam, huldigde hij een continue opvatting over de relatie tussen heden en verleden. Hoewel hij als historicus vertrouwd was met het verstrijken van de jaren en de opeenvolging der eeuwen, liet het verloop van de tijd zich voor hem niet in de eerste plaats vatten in termen van historische evolutie. Het bestaan van onveranderlijke maatschappelijke structuren garandeerde voor hem de essentie van het tijdperk waarin hijzelf leefde en waarin zijn voorouders hem vooraf waren gegaan. Afstand in de tijd was daarom geen obstakel om aan soms veraf gelegen episodes uit de stedelijke geschiedenis een actuele relevantie toe te schrijven.

Het systematisch ondermijnen van de aloude structuren zorgde voor een wijziging in de houding van onze kroniekschrijver ten opzichte van zijn eigen tijd. De op vernieuwing gerichte Franse maatregelen vervulden de behoudsgezinde Van der Straelen met ongenoegen ten aanzien van het heden. De uitroepen "o droeve tijden" en "o ongelukkige tijden" waarmee hij zijn commentaren op de vernieuwingen met grote regelmaat concludeerde, verraden hoe het heden niet langer aan zijn eisen voldeed. Het week al te duidelijk af van wat gekend was uit de traditie. Hoe definitief was deze "veranderinge

³⁶. Van der Straelen, *De Kronijk*, VI, p. 186.

³⁷. Vergelijkbare gevoelens worden beschreven in: Corbin (1994, 11).

³⁸. Van der Straelen, *De Kronijk*, VI, p. 332.

van tijd" voor Van der Straelen? Waren de "droeve tijden" slechts een tijdelijke toestand die een terugkeer van het oude regime niet in de weg kon staan? Of had de Franse periode zijn geschiedbeeld zodanig door elkaar geschud dat hij haar als het begin van een nieuw tijdperk beschouwde? Om deze vragen te beantwoorden, zullen we ons buigen over de historische repertoires die hij aanwendde om deze veranderingen te kaderen, en onderzoeken in welke mate hij de nieuwe toestand als definitief ervoer.

Ook al beschreef hij de omwentelingen van de Franse periode als nieuwigheden die braken met de gevestigde orde, aan historische parallellen leek het Van der Straelen niet te ontbreken. De Antwerpse geschiedenis bood voldoende vergelijkingsmateriaal om deze vernieuwingen een plaats te geven. Met name in de zestiende eeuw kon hij vroegere voorbeelden vinden van het onheil dat door de Fransen werd gebracht. De "troubele tijden" waren in dit verband dan ook de referentieperiode bij uitstek wanneer hij zich waagde aan historische vergelijkingen. In 1794, als reactie op de moeilijke situatie van de parochiepastoors en het geweld dat ze van overheidswege te verduren kregen, schreef hij voor het eerst:

"het schijnt alsof de rampen en ongelukkige tijden van de 16de eeuw wederom te voorschijn kwamen".³⁹

Al tijdens de eerste Franse periode had hij echter zijn vrees geuit voor een "beeldstorminge en generaele verwoesting".⁴⁰ Tijdens de jaren die volgden, vond hij menige parallel met de tegenspoed die de stad twee eeuwen eerder had getroffen.

Een eerste aanknopingspunt betrof het verbod op de publieke uiting van godsdienstbeoefening. Door deze maatregel werden processies buiten de kerken verboden, mochten priesters zich niet langer in ambtsgewaad op straat vertonen en mocht het laatste sacrament niet meer in een openbare ceremonie naar de stervenden worden gebracht. Van der Straelen schreef:

"het schijnt alsof de vervolgingen der 16de eeuw wederom gaen komen en alsof den ouden Roomschen Godtsdienst als in de jaer 1581, zal gaen verboden worden".⁴¹

De antiklerikale Franse politiek riep herinneringen op aan de calvinistische stadsrepublieken.

³⁹ Van der Straelen, *De Kronijk*, IV, p. 239.

⁴⁰ Van der Straelen, *De Kronijk*, IV, p. 153.

⁴¹ Van der Straelen, *De Kronijk*, V, p. 146.

Een tweede element was de aanval op het materiële bezit van de instellingen en in het bijzonder de religieuze symbolen. Als vanzelfsprekend legde Van der Straelen het verband met de Beeldenstorm. Kort voor het einde van de eerste Franse periode gebruikte hij de term voor de eerste keer in metaforische zin, toen hij de plundering van religieuze en profane instellingen in Brussel beschreef. Een verwijzing naar de historische Beeldenstorm kwam voor in september 1797, toen de heiligenbeelden massaal uit het straatbeeld werden verwijderd en in vele gevallen verbrijzeld: "Het was als eene andere beeldenstormerije van 1566".⁴² In sommige gevallen was de parallel heel expliciet. Zo sneuvelde in de campagne tegen de heiligenbeelden ook het grote kruisbeeld van verguld koper op de Meirbrug, "dat pronkstuk van Antwerpen". Het had er gestaan sinds 1635 en was de opvolger van een exemplaar dat in 1580 al eens "door de ketters en beeldstormers" was vernield (Pollmann & Stensland, in press). De geschiedenis leek zich letterlijk te herhalen.

Een derde referentiepunt had betrekking op de rechtspraak. Tijdens het overgangsregime, dat liep van het begin van de tweede Franse periode tot aan de aanhechting bij Frankrijk, werd in Antwerpen recht gesproken door een tijdelijk *tribunal criminel*. Verschillende Antwerpenaren werden er op aansturen van het plaatselijke *Comité du salut public* aangeklaagd en ter dood veroordeeld. Onder andere een kanunnik van het kathedraalkapittel werd terechtgesteld na een dergelijke procedure. Van der Straelen noemde het tribunaal de "bloedraad", naar analogie met de door de hertog van Alva opgerichte uitzonderingsrechtbank. Samen met de vorige elementen was dit een echte klassieker in de Zuid-Nederlandse herinnering aan de periode die nu als de Opstand bekendstaat (Pollmann & Stensland, in press; Verschaffel, 1998, 345-365).

Een ander element uit dat rijtje, dat bovendien een specifiek Antwerpse lading had, was de Spaanse Furie. Van der Straelen haalde die episode aan toen hij, nog steeds tijdens de overgangperiode, geruchten opving van gemor onder de Franse troepen, naar verluidde vanwege achterstallige leveringen van voedsel en kleding. Hij schreef:

"Men soude wel voor de gevolgen vrese krijgen, dat het eens gaen mogte als ten jaere 1576, in de Spaensche furie, dog wij hopen dat den Almogenden ons voor zulke rampen behoeden zal".⁴³

⁴². Van der Straelen, *De Kronijk*, VI, p. 87.

⁴³. Van der Straelen, *De Kronijk*, V, p. 75.

Overigens was onze kroniekschrijver niet de enige bij wie de Franse maatregelen echo's opriepen van het zestiende-eeuwse verleden. Naar aanleiding van de verkoop van geestelijke goederen en de afschaffing van de kloosters verscheen er een historisch getint pamflet in de Antwerpse straten. Het was een extract uit de *Ghendtsche geschiedenissen*, een werk van Bernardus De Jonghe uit 1746. In het fragment wordt verhaald hoe tijdens het calvinistische bewind in Gent de Sint-Veerlekerk door het stadsbestuur werd aangeslagen en te koop gesteld. Een opkoper verwierf het gebouw, liet het afbreken en trok op het terrein woningen op. Bij het herstel van het Spaanse gezag enkele jaren later werd de grond echter opnieuw in beslag genomen en zonder vergoeding voor de koper teruggegeven aan het kapittel. De historie diende als een duidelijk *caveat* voor kopers van 'nationale goederen' in de Franse periode, "dat sij wedrom soo vaeren zullen".⁴⁴

Zoals uit de aangehaalde voorbeelden blijkt, voerde Van der Straelen de tijd van de Opstand op als een periode van rampspoed. Zijn perspectief bleef daarbij uitgesproken lokaal. Eerder dan zich over te geven aan uitgebreide historische beschouwingen, gebruikte hij de eeuw als een grabbelton van rampen. Zowel Spanjaarden als protestanten moesten het daarbij ontgelden. De hoofdzaak was dat de zestiende eeuw hem in staat stelde om historische parallellen te vinden met de lokale Antwerpse realiteit in de Franse periode. Zoals hij zelf schreef:

"Jae omdat men de vervolgingen (...) even als in die droevige en ongelukkige tijden, tegenwoordig wedrom ziet plaets hebben tot onuijtsprekelijke droefheijd van alle welpejsende en catholike inwoonders, heb ik er van dit gewag gemaekt".⁴⁵

Het was met andere woorden zijn overtuiging dat in het verleden vroegere voorbeelden konden worden gevonden van wat zich afspeelde in het heden, zij het dan in de uitzonderlijk turbulente periode van de Nederlandse burgerwisten. De revolutionaire periode luidde dan wel een breuk in met de traditionele maatschappelijke orde, tegelijkertijd betekende ze een terugkeer naar een eerdere episode uit de Antwerpse geschiedenis. Deze denkwijze suggereert het doorleven van een cyclische tijdsopvatting.

Opvallend genoeg is het opvoeren van historische parallellen echter geen constante in de *Kronijk*. Enkel tijdens de revolutiejaren greep Van der Stralen terug naar eerdere episodes uit de Antwerpse of Nederlandse geschiedenis (*de facto* de zestiende eeuw). Na 1799 spiegelde Van der Straelen de in zijn dagboek vermelde gebeurtenissen niet langer aan evenementen uit de

⁴⁴ Van der Straelen, *De Kronijk*, VI, p. 223.

⁴⁵ Van der Straelen, *De Kronijk*, VI, p. 44.

voorbijee eeuwen. Zijn onvrede met het Franse beleid en het verdwijnen van de oude maatschappelijke orde werden er nochtans niet minder op, getuige zijn voortdurende klaagzangen daarover. De politieke ontwikkelingen speelden wellicht een rol. Het agressieve revolutionaire beleid van het Directoire maakte onder het Consulaat plaats voor een meer gematigde koers. Vergelijkingen met de Beeldenstorm of de vervolging van geestelijken tijdens de Reformatie werden minder evident door het wegvallen van een aantal formele punten van overeenkomst. Bovendien was hij ook in de voorgaande periode vrij spaarzaam geweest met historische analogieën.

Parallel met deze ontwikkeling, dook er ook een nieuw element op in de commentaren. De auteur van de *Kronijk* werd af en toe bekropen door het idee dat er voor de gebeurtenissen die zich in de Franse periode voordeden eenvoudigweg geen precedentes voorhanden waren. Uitroepen als: "O, schromelijkheden, noijt voordien alhier gehoort", geven aan hoe wat bekend was uit de geschiedenis niet altijd voldeed om de gebeurtenissen van de Franse periode een plaats te geven.⁴⁶ Op dergelijke momenten leek het wel alsof er in Van der Straelens rijkelijk gevulde historische arsenaal geen materiaal meer te vinden was om de huidige omstandigheden mee te beschrijven. Zo ontlokte de uitverkoop van het stadhuis hem de volgende overweging:

"Heeft er iemand wel ooit zulke voorbeelden gelesen gelijk men thans hier ziet begaen? Vind men [dit] wel ergens in eene cronijk geschreven?"⁴⁷

Vrees voor een terugkeer van de rampeneeuw leek plaats te maken voor verbijstering bij het ongeziene karakter van wat zich in zijn eigen tijd afspeelde.

Met deze gevoelens stond Van der Straelen niet alleen. Overal in Europa stelden schrijvende tijdgenoten vast hoe de Franse Revolutie en haar gevolgen zich onttrokken aan de uit het verleden bekende patronen (Fritzsche, 1998, 104; Koselleck, 2004, 41; Terdiman, 1993, 14). Bestaande theorieën over het verloop van de menselijke geschiedenis vervielen, nieuwe termen werden gemunt om het waargenomene te kunnen beschrijven (Fritzsche, 2001, 1588; Michel, 1988, 35). In de woorden van Reinhart Koselleck leidde het steeds verder uiteendrijven van 'ervaring' en 'verwachting' rond 1800 tot een besef van niet-repetitieve historische ontwikkeling (Koselleck, 2004, 255-275). Of ook Van der Straelens tijdsbesef in deze periode een dergelijke omslag meemaakte, is echter betwifelbaar. Weliswaar leek de Franse tijd soms te ontsnappen aan het cyclische patroon dat zijn geschiedbeeld tekende,

⁴⁶. Van der Straelen, *De Kronijk*, VIII, p. 70.

⁴⁷. Van der Straelen, *De Kronijk*, VII, p. 95.

maar al bij al bleven dergelijke opmerkingen schaars. Bovendien waren voor de meest ingrijpende revolutionaire episodes wel degelijk historische precedentes voorhanden.

6. DE HOOP OP VERLOSSING

Of de nieuwe toestand de auteur van de *Kronijk* definitief of tijdelijk toescheen, kan mede worden afgeleid uit de mate waarin hij een restauratie van de oude orde realistisch achtte. Zeker tijdens de republikeinse jaren bleef de hoop op verlossing bij Van der Straelen levendig. Zijn klaagzangen over de Franse 'nieuwigheden' eindigden meer dan eens met de wens om spoedig door God en de Oostenrijkse keizer te worden bevrijd. Tijdens deze jaren had de Franse aanwezigheid voor hem het karakter van een tijdelijke bezetting. De Vrede van Campo Formio van 1797, waarbij de Nederlanden door Oostenrijk aan Frankrijk werden afgestaan, zorgde weliswaar voor enige consternatie bij Van der Straelen en de zijnen. Het idee dat de keizer, die in eigen persoon de eed op de landswetten had afgelegd, zich werkelijk aan zijn constitutionele plichten zou willen onttrekken, leek hem echter hoogst onwaarschijnlijk. Ook na het verdrag bleef het geloof in een snelle Oostenrijkse interventie dan ook bestaan. Hoewel hij de "tegenwoordige tijden" als "slecht" en "droef" brandmerkte, en zich zware zorgen maakte over de teloorgang van al wat oud en goed was, zag hij deze toestand toch als tijdelijk.

Die hoop op een spoedig herstel van het oude regime blijkt onder meer uit de opmerkingen die hij, als secure antiquaar, maakte in verband met het beheer van de stedelijke archieven. De uitverkoop van het stadhuis en voorbeelden uit andere steden deden hem vrezen voor het lot van dit papieren erfgoed. Hij was van mening dat de ambachtsdekens er zorg voor hadden moeten dragen om bij het begin van de Franse aanwezigheid "hunne registers, archiven en curieuse oudheden" in veiligheid te brengen, "als het nog tijd en gemakkelijk was". Dit was niet systematisch gebeurd, waardoor er grote verwarring dreigde eens de oude orde zou zijn hersteld.

"Het is wel grootelijks te vreesen, dat er bij veranderinge van tijd, als ons oude Magistraet en alle de andere subalterne banken, jae als eenieder aldaer eens in 't bezit van sijne bedieningen zal gestelt zijn, veel van de aenbelangende stukken zullen vermist worden."⁴⁸

⁴⁸ Van der Straelen, *De Kronijk*, VII, p. 103.

Oude charters en toegekende rechten maakten immers het fundament uit van het maatschappijmodel dat hij spoedig hersteld wilde zien.

Zijn bezorgdheid om de praktische kanten van de verhoopte restauratie bleek echter voorbarig. De feiten toonden aan dat de Franse aanwezigheid niet zo tijdelijk zou zijn als tijdens de eerste jaren gehoopt. Verlossing vanuit het buitenland bleef uit. In de Vrede van Lunéville van 9 februari 1801 bevestigde Oostenrijk bovendien opnieuw haar afstand van de Nederlanden. Deze keer bracht het nieuws een zware slag toe aan Van der Straelens hoop op herstelling. Hij schreef bitter:

"Desen vrede wird bij vele welpeijsende voor den grondsteen van ons ongeluk aensien, want is't dat onze landen aen de Franschen blijven, (...) dan mag men ons voor altijd ongelukkig agten!"⁴⁹

Na deze datum ging Van der Straelen onverminderd door met het bekritisieren van het regime, maar verdween zijn evidente anticipatie op een herstel van de oude orde. De mogelijkheid daartoe leek meer dan vroeger ongewis.

De eerste maanden na Napoleons machtsovername sijpelden er hoopvolle signalen door in de Antwerpse kroniek. Het gerucht ging dat Napoleon opnieuw een koning op de Franse troon zou brengen. De komst van de door Napoleon aangestelde prefect Charles d'Herbouville bracht de heroprichting "op de oude wijze" van tal van gewoontes en instellingen die in de republikeinse periode waren afgeschaft. Niet alleen werd de eredienst hersteld en kwamen oude gebruiken opnieuw in voege, ook het Franse staatsapparaat bediende zich van vormen die aan vroeger herinnerden. Toen de kerken werden heropend, schreef Van der Straelen: "God geve dat alles zijnen ouden luijster eens konde hervatten".⁵⁰

Lang duurde dit echter niet. Zijn aanvankelijke hoop vervloog naarmate het duidelijk werd dat het consulaire bewind geen echte terugkeer naar vroeger zou brengen. De uiterlijke hertraditionalisering onder Napoleon kon voor hem allerminst verhullen hoe de maatschappelijke en politieke orde op een geheel nieuwe leest waren geschoeid. Onder een jasje van traditionalisme ging het invoeren van "nieuwigheden" onverminderd door. De oude constituties lagen meer dan ooit in de lappenmand. Het Concordaat maakte wel de uitoefening van de katholieke religie mogelijk, maar dan in een beperkte en regeringstrouwe vorm. Bovendien werd er meer dan ooit gesloopt. De aanval op het religieuze patrimonium mocht dan wel grotendeels een halt zijn toegevoepen, de aanleg van nieuwe haveninfrastructuur bracht enorme nieuwe

⁴⁹. Van der Straelen, *De Kronijk*, VII, p. 212.

⁵⁰. Van der Straelen, *De Kronijk*, VII, p. 217.

afbraakwerken met zich mee, waarbij hele wijken sneuvelden (Himler, 1989). Het Franse bewind bleef voor Van der Straelen een juk dat "alles vermoelijkt en verdrukt onder den schoonen naem van alles te herstellen".⁵¹ Dit bewustzijn vervreemde hem van het Franse consulaire en keizerlijke staats-theater, dat hem als onbegrijpelijk overkwam. Naar aanleiding van Napoleons keizerskroning schreef hij:

"In 't begin der revolutie vogten sij tegen hunne wettigen koning, die sij ook omhals brogten [i.e. onthoofdden], jae sij wilden alle keijzers en koningen vernietigen, en nu maken sij er selfs".⁵²

Ook het vertrek van de Fransen in 1814 bracht niet de verhoopde verlossing. De eerste tekenen stemden nochtans hoopvol. Zodra het in Antwerpen gelegen Franse garnizoen zich had overgegeven, manifesteerde het anti-Franse deel van de bevolking vrijelijk haar vreugde. In de straten verschenen affiches waarin het einde van de twintig jaar "Frans jok" werd bezongen. De vrijheidsboom op de Grote Markt sneuvelde en Engelse troepen werden als bevrijders in de stad ontvangen. Vreugdevuren verlichtten de straten en heiligenbeelden die jarenlang verborgen waren gehouden, werden plechtig teruggeplaatst op hun lege sokkels. Afgeschafte religieuze ceremonies, zoals de 'schone berechting', vonden tot grote ontroering van Van der Straelen weer plaats "op de oude gewoonte" (Prims, 1934).

Al snel rees echter twijfel of het menens zou zijn met het herstel van de oude orde. Het nieuws verspreidde zich dat de prins van Oranje het bewind zou gaan voeren over de Zuidelijke Nederlanden. Vrees voor de oude landswetten en de katholieke religie vatte dadelijk post bij Van der Straelen. Zijn angst werd zeer snel bewaarheid toen de nieuwe koning in augustus 1815 een grondwet van Noord-Nederlandse makelij invoerde, ondanks de verwerping ervan in het zuidelijke landsgedeelte. De oude provinciale staten zouden niet worden hersteld, de katholieke religie verloor het monopolie en het Franse administratieve apparaat bleef behouden onder een nieuwe naam. Van der Straelen reageerde met verontwaardiging:

"De welpeijsende seijden opentlijk dat sij gene nieuwe constitutie gevraegt of ook niet noodig hadden; niemand beklagde sig van sijn oude, het sijn maer de nieuwgesinde, Fransche en filosofhen die sulks verlangen".⁵³

⁵¹ Van der Straelen, *De Kronijk*, VII, p. 259.

⁵² Van der Straelen, *De Kronijk*, VIII, p. 20.

⁵³ Van der Straelen, *De Kronijk*, VIII, p. 218.

In september werd de nieuwe heerser naar aloude gewoonte ingezworen op het Koningsplein in Brussel. Ook hier werd het volk bij de neus genomen. De ceremonie verliep "niet op de gewoonlijke wijze, maer op eene gants en geheele nieuwe maniere".⁵⁴ De vorst zweerde op de nieuwe grondwet en van de oude staten was geen spoor. Voor Van der Straelen was de situatie glashelder:

"Alles blijft op den Franschen voet, daer nogtans eenieder veranderinge volgens de belofte der geallieerde verwacht had. O, ongelukkige tijden!".⁵⁵

Deze teleurstelling bij de 'zogenaamde' restauratie deelde hij met vele aanhangers van het oude regime elders in Europa. Ook de Franse *émigrés* die na 1814 terugkeerden naar Frankrijk, stelden vast hoe het oude regime slechts gedeeltelijk was hersteld en de revolutionaire orde slechts gedeeltelijk ongedaan gemaakt (Fritzsche, 2001, 1605). Dat bewustzijn komt sprekend tot uiting in Van der Straelens commentaar uit 1814 op het opnieuw uitgaan van de 'processie van de zwetende ziekte' na het vertrek van de Fransen. De aloude processie mocht dan wel op de vroegere manier zijn hersteld, de broederschappen, de kapittels, de vele religieuze orden, de ambachten, de stadmagistraat en zoveel andere korpsen die er bij de laatste editie twintig jaar eerder nog bij waren geweest, ontbraken op het appel. Van der Straelen concludeerde dat "den ouden luijster was verdwenen". De oude vormen waren terug maar boden een lege aanblik.

Een gevoel van vervreemding van het heden kenmerkt de latere jaren van de *Kronijk*. Van der Straelens onbegrip voor een toestand die aanvankelijk tijdelijk had geleken, maar hoe langer hoe meer permanent was geworden, uitte zich onder meer in een verflauwde ijver voor het chroniqueren. In de loop van het Keizerrijk waren de bijdragen in de kroniek stelselmatig korter geworden. De laatste vijftien jaren van de *Kronijk* beslaan alles samen een volume waarop hij voordien slechts twee à drie jaren behandelde. Begin 1817 hield hij er ten slotte mee op. De laatste bijdrage dateert van 3 januari van dat jaar en typeert de wrevel en het onbegrip die hij voelde voor de tijd waarin hij leefde: "Dit jaer begint wedrom zoo droevig als het oude geijndigt was".⁵⁶ De hoge voedselprijzen en de verdrukking van de religie waren de laatste besognes die hij aan zijn kroniek toevertrouwde. Het lijkt erop dat de zin van het kroniekschrijven voor hem was weggevallen als gevolg van de invasie van

⁵⁴. Van der Straelen, *De Kronijk*, VIII, p. 223.

⁵⁵. Van der Straelen, *De Kronijk*, VIII, p. 193.

⁵⁶. Van der Straelen, *De Kronijk*, VIII, p. 240.

nieuwigheden waarmee hij gedurende de laatste twee decennia was geconfronteerd.

7. BESLUIT

Met het voortzetten van de kroniek die in 1770 door zijn vader was begonnen, onderstreepte Jan Baptist Van der Straelen zijn participatie in een op behoud van het verleden gerichte traditie. Niet alleen gaf hij met het van dag tot dag bijhouden van de gebeurtenissen in letterlijke zin blijk van zijn verlangen naar continuïteit, ook het chroniqueren zelf was een genre van de vorige generaties, dat in de Franse periode zijn zwanenzang beleefde. In de negentiende eeuw zouden memoires en intieme dagboeken de media bij uitstek worden om de eigen ervaringen in vast te leggen (Bourcier, 1976, 11; Buckley, 1984, 3-40; Fritzsche, 1998, 104; Gilot, 1978, 1; Yalom, 1995, 8). Doorheen de bladzijden van dit stilaan ouderwetse genre zien we het ancien régime in Antwerpen verbokkelen en reddeloos uiteenvallen. De tijd die Van der Straelen met de pen in de hand probeerde te redden, glipte hem als water tussen de vingers. Wanneer hij zijn pogingen in 1817 staakt, geeft hij een van het heden vervreemde indruk. Stilaan was hij zelf, samen met de principes die hij voorstond, tot een vervlogen tijdperk gaan behoren.

Net als bij de auteurs van vele autobiografieën en memoires waarin op de revolutietijd werd teruggeblikt, was het werk van de tijd voor hem een constante preoccupatie. Met hen deelde hij een gevoel van verlies bij de teloorgang van het vertrouwde maatschappelijke bestel dat hem had voortgebracht. Anders dan zij, weigerde Van der Stralen echter om zich neer te leggen bij het definitieve karakter van de omwenteling. Negentiende-eeuwse autobiografen schreven over het Frankrijk van hun jeugd vanuit het bewustzijn dat de Revolutie de deur naar dat tijdperk definitief had gesloten (Fritzsche, 1998, 112). Bij de Antwerpse kroniekschrijver was dat niet het geval. Zijn meticuleuze aantekeningen uit de revolutiejaren getuigen van een strijdvaardigheid om het verleden veilig te stellen in afwachting van het herstel van de oude orde. Het uitblijven daarvan, ook na het vertrek van de Fransen, leidde tot geërgerde en bittere commentaren, maar niet tot fatalisme. Hoewel hij zich meer dan eens nostalgisch uitliet over wat definitief verloren was, beschouwde hij het maatschappijmodel dat hij voorstond niet als afgeschreven. Hiervan getuigt onder meer zijn pleidooi om na het vertrek van de Fransen de oude constituties opnieuw aan te nemen als grondwet. De

sterke band die heden en verleden voor hem op een continue manier met elkaar verbond, stond weliswaar onder grote druk, maar was niet verbroken.

Evenmin vinden we bij Van der Straelen de idee dat de gebeurtenissen die hij zelf waarnam, deel uitmaakten van een historisch ontwikkelingsproces dat was ingezet met de Revolutie. Weliswaar toonde hij zich verbouwereerd en geschokt door de cascade aan 'nieuwigheden' die over zijn stad werden uitgestort. Dat hij het heden ten gevolge daarvan kenmerkte als "droevige tijden" hoeft echter niet te wijzen op de omslag naar een lineair tijdspectief. Telkens werd zijn weeklacht immers gevolgd door de wens op herstel "op den ouden voet". 'Verandering' bleef voor hem een ongewenste afwijking van de norm die door de voorvaders was vastgesteld. Bovendien kan de Revolutie niet als het fatale breekpunt worden aangeduid, aangezien hij reeds in de jaren tachtig klachten over de "tijdsomstandigheden" ventileerde. Dit als reactie op de vernieuwingen van keizer Jozef II, die hem naar een herstel van de oude orde deden verlangen. Dat herstel werd niet zozeer door een onomkeerbare omslag in de tijd, maar wel door ongunstige regimes in de weg gestaan. Zo kregen achtereenvolgens het Oostenrijkse, het Franse en het Hollandse bewind de schuld van de kwade tijdsomstandigheden. Een definitieve verandering markeren, deden ze echter niet. In tegenstelling tot auteurs die hun eigen belevenissen kaderden in een Europese of mondiale transitieperiode, reflecteerde Van der Straelen in zijn kroniek dan ook niet over gebeurtenissen die zich voordeden op een ruimere geografische of temporele schaal. Doorheen de gebeurtenissen bleef zijn perspectief uitgesproken lokaal en behoudsgezind, zijn verwachting gericht op het verleden.

De *Kronijk* stopt te vroeg om te onthullen welke evolutie Van der Straelens tijdsopvattingen doormaakten naarmate het besef doordrong dat het Hollands bewind niet tijdelijk zou zijn. Hoe dan ook maakt de vergelijking met de door Fritzsche beschreven autobiografische lectuur duidelijk dat het raadplegen van een bron als de *Kronijk* een waardevolle aanvulling biedt op het veel intenser bestudeerde genre van de historiografie en het egodocument. De vaak gepostuleerde these dat de Franse Revolutie leidde tot een breuk in het tijdsbesef, dient dan ook telkens zorgvuldig en met de nodige zin voor nuance aan het bronnenmateriaal te worden getoetst. Het tijdsbesef van een kroniekschrijver als Van der Straelen bood kennelijk weerstand tegen de invasie van nieuwigheden die op het einde van de achttiende eeuw de relatie tussen verleden, heden en toekomst hertekende.

Om zijn gevoelens bij de tijdsomstandigheden te begrijpen, moet misschien eerder worden teruggeblikt dan vooruitgekeken. De bemerkingen rond geschiedenis, herinnering en verlies die hij aan het einde van de achttiende eeuw formuleerde, waren bij nader inzien allesbehalve een nieuwigheid.

Meer dan twee eeuwen eerder, tijdens de Reformatie, hadden verbouwereerde kroniekschrijvers de teloorgang van de oude maatschappelijke orde namelijk in heel gelijkaardige termen beschreven. Liefhebbers van oudheidkunde uit Noord en Zuid hadden bittere tranen geplengd bij de afbraak van eeuwenoude kerkgebouwen en het verdwijnen van voorvaderlijke inscripties (Langereis, 2007, 68; Pollmann, 1999, 52; Woodward, 2002, 108). Net als in het revolutietijdvak manifesteerde zich in brede lagen van de bevolking een gevoel van breuk en het aanbreken van een nieuwe tijd. Zoals blijkt uit een overvloed aan bronnen uit de zeventiende en achttiende eeuw, hoefde een dergelijke breed gevoelde breukervaring echter niet noodzakelijk te leiden tot een definitieve omslag in het tijdsbesef. Voor veel mensen, waaronder Van der Straelen, bleef de tijd zich ook na een dergelijke breukervaring cyclisch bewegen.

AFKORTINGEN

KBR	Koninklijke Bibliotheek van België
Pk	Privilegekamer
SAA	Stadsarchief Antwerpen

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

Archieven

Stadsarchief Antwerpen, Oudeleeuwenrui 29, 2000 Antwerpen.
Koninklijke Bibliotheek van België, Keizerslaan 4, 1000 Brussel.

Uitgegeven bronnen

VAN DEN EYNDEN (E.H.), *Antwerpsch. Verzameling van aentekeningen betrekkelyk de geschiedenis dezer stad. Deels uyt onuytgegeven kronyken en handschriften, en deels uyt gedrukte oorkonden, by een vergaderd*, Antwerpen, 1887.
VAN DER STRAELEN (J.F. & J.B.), *De Kronijk van Antwerpen*, 8 delen, 1929-1936.

Literatuur

- BLANCHARD (M.), "Fin de Siècle Living: writing the Daily at the end of the renaissance" in: P. DESAN (ed.), *Humanism in crisis. The decline of the French renaissance*, Michigan, 1991, pp. 223-257.
- BOURCIER (E.), *Les journaux privés en Angleterre de 1600 à 1660*, Parijs, 1976.
- BUCKLEY (J.), *The Turning Key. Autobiography and the Subjective Impulse since 1800*, Cambridge & Londen, 1984.
- CHOAY (F.), *L'allégorie du patrimoine*, Parijs, 1988.
- CORBIN (A.), *Les cloches de la terre. Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle*, Parijs, 1994.
- DE KEYZER (M.), "Opportunisme, corporatisme en progressiviteit. Conflicten en vertogen van corporatieve belangengroepen in het stedelijk milieu van het achttiende-eeuwse Mechelen", *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, in press.
- DEKKER (R.) (ed.), *Egdocuments and History. Autobiographical Writing in its Social Context since the Middle Ages*, Hilversum, 2002.
- FRITZSCHE (P.), "Chateaubriand's Ruins. Loss and Memory after the French Revolution", *History & Memory*, X, 1998, no. 2, pp. 102-117.
- FRITZSCHE (P.), "Spectors of History: On Nostalgia, Exile and Modernity", *American Historical Review*, CV, 2001, no. 5, pp. 1587-1618.
- FRITZSCHE (P.), *Stranded in the Present. Modern Time and the Melancholy of History*, Harvard, 2004.
- FURET (F.), "The Ancien Régime and the Revolution" in: P. NORA (ed.), *Realms of Memory: The Construction of the French Past. Part 1: Conflicts and Divisions*, New York, 1996, pp. 79-106.
- GAMBONI (D.), *The destruction of art. Iconoclasm and vandalism since the French Revolution*, Londen, 1997.
- GILOT (M.), "Quelques pas vers le journal intime" in: V. DEL LITTO (ed.), *Le journal intime et ses formes littéraires*, Parijs, 1978, pp. 1-17.
- GIRARD (A.), *Le journal intime*, Parijs, 1963.
- GUSDORF (G.), *La découverte de soi*, Parijs, 1948.
- HARTOG (F.), *Régimes d'historicité*, Parijs, 2000.
- HIMLER (A.), "De verwezenlijkte haveninfrastructuur tijdens het Franse Keizerrijk te Antwerpen, in het bijzonder de twee dokken" in: P. LOMBAERDE (ed.), *Antwerpen tijdens het Franse keizerrijk 1804-1814. Marine-arsenaal, metropool en vestingstad*, Antwerpen, 1989, pp. 71-82.
- HOUTMAN-DE SMEDT (H.), "Symbolische leegverkoop of monopoliespel? De verkoping van de nationale domeinen in het Departement van de Twee Neten in de Franse tijd", *Noordbrabants historisch jaarboek*, XIV, 1997, pp. 108-122.
- HUNT (L.), "The Language of Politics and Political Culture in France, England, the USA, and the Dutch Republic", *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CIV, 1989, pp. 610-619.
- IZENBERG (G.), *Impossible Individuality. Romanticism, Revolution and the Origins of Modern Selfhood, 1787-1802*, Princeton, 1992.
- JACOBS (M.), "Zonder twijfel dat waarschijnlijk... ambachtelijke geschiedenissen in de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het 'oude regime'" in: C. LIS & H. SOLY (eds.), *Werken volgens de regels: ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800*, Brussel, 1994, pp. 243-292.
- KOSELLECK (R.), *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, New York, 2004.

- KRUL (W.), "Tegen het erfgoed: over vooruitgang en vandalisme" in: F. GRIJZENHOUT, *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip*, Amsterdam, 2007, pp. 265-303.
- LANGEREIS (S.), "Antiquitates: voorvaderlijke oudheden" in: F. GRIJZENHOUT, *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip*, Amsterdam, 2007, pp. 57-83.
- LANGEREIS (S.), *Breken met het verleden. Herinneren en vergeten op het Valkhof tijdens de Bataafse revolutiejaren*, Nijmegen, 2010.
- LENIAUD (J.M.), *Les archipels du passé. Le patrimoine et son histoire*, Parijs, 2002.
- LUKACS (G.), *The Historical Novel*, Boston, 1963.
- LUZZATTO (S.), *Mémoire de la terreur. Vieux montagnards et jeunes républicains au XIXe siècle*, Lyon, 1991.
- MASCUCH (M.), *Origins of the Individualist Self. Autobiography & Self-Identity in England, 1591-1791*, Cambridge, 1997.
- MICHEL (P.), "Barbarie, Civilisation, Vandalisme" in: R. REICHARDT & E. SCHMITT (eds.), *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680-1820*, deel 8, München, 1988, pp. 7-49.
- POCOCK (J.), *The Ancient Constitution and the Feudal Law: a Study of English Historical Thought in the Seventeenth Century*, New York, 1957.
- POLASKY (J.), *Revolution in Brussels, 1787-1793*, Brussel, 1985
- POLLMANN (J.), *Religious choice in the Dutch Republic. The reformation of Arnoldus Buchelius (1565-1641)*, Manchester, 1999.
- POLLMANN (J.) & STENSLAND (M.), "Alba's reputation in the early modern Low Countries" in: M. EBBEN & R.H.A.M. VAN HÖVELL TOT WESTERFLIER (eds.), *Fernando Alvarez de Toledo, Third Duke of Alba, 1507-1582*, in press.
- PRIMS (F.), "De kronijken van Antwerpen", *Antwerpsch Archievenblad*, 1926, pp. 25-36.
- PRIMS (F.), "Inleiding" in: J.B. & J.F. VAN DER STRAELEN, *De Kronijk van Antwerpen*, deel 1, 1929, pp. 7-14.
- PRIMS (F.), "Voorwoord" in: J.B. & J.F. VAN DER STRAELEN, *De Kronijk van Antwerpen*, deel 2, 1929, pp. 3-4.
- PRIMS (F.), "De berechting in den Franschen tijd", *Antwerpiensia* (reeks 8), 1934, pp. 231-238.
- RAPPORT (M.), "Belgium under French Occupation: between Collaboration and Resistance, July 1794 to October 1795" in: *French History*, XVI, 2002, no. 1, pp. 53-82.
- REAU (L.), *Histoire du vandalisme. Les monuments détruits de l'art français*, Parijs, 1959.
- ROEGIERS (J.), "Nederlandse vrijheden en trouw aan het huis van Oostenrijk", *Études sur le XVIIIe siècle*, XV, 1988, pp. 149-164.
- STAMMERS (T.), "The bric-a-brac of the old regime. Collecting and cultural history in post-revolutionary France", *French history*, XXII, 2008, no. 3, pp. 295-315.
- STEINER (G.) *In Bluebeard's Castle: Some Notes towards the Redefinition of Culture*, New Haven, 1971.
- TASSIER (S.), *Les démocrates belges de 1789: étude sur le vonckisme et la révolution Brabançonne*, Brussel, 1930.
- TERDIMAN (R.), *Present Past: Modernity and the Memory Crisis*, Londen, 1993.
- VAN DEN BOSSCHE (G.), "Historians as Advisors to Revolution? Imagining the Belgian Nation", *History of European Ideas*, XXIV, 1998, pp. 213-238.
- VAN DEN BOSSCHE (G.), *Enlightened Innovation and the Ancient Constitution. The Intellectual Justification of Revolution in Brabant (1787-1790)*, Wetteren, 2001.
- VERSCHAFFEL (T.), "Passé Composé. Geschiedschrijving in België in de Franse Tijd", *De Achttiende Eeuw*, XXVIII, 1996, nos. 1-2, pp. 47-59.

- VERSCHAFFEL (T.), *De hoed en de hond. Geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden, 1715-1794*, Hilversum, 1998.
- VERSCHAFFEL (T.), "De traditie in de Brabantse Omwenteling. De oude constitutie en het lange leven van artikel 59" in: H. DE SMAELE & J. TOLLEBEEK (eds.), *Politieke representatie*, Leuven, 2002, pp. 153-169.
- VON KRUSENSTJERN (B.), "Buchhalter ihres Lebens. Über Selbstzugnisse aus dem 17. Jahrhundert" in: K. ARNOLD et al. (eds.), *Des dargestellte Ich. Studien zu Selbstzeugnissen des späteren Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Bochum, 1999, pp. 139-146.
- WOODWARD (C.), *In Ruins*, Londen, 2002.
- YALOM (M.), *Blood Sisters: The French Revolution in Women's Memory*, New York, 1995.
- ZAHND (U.M.), "Stadtchroniken und autobiographische Mitteilungen. Studien zur Selbstdarstellung spätmittelalterlicher Bürger" in: K. ARNOLD et al. (eds.), *Des dargestellte Ich. Studien zu Selbstzeugnissen des späteren Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Bochum, 1999, pp. 29-51.

'L'antique splendeur a disparu'. Histoire, mémoire et sentiments de perte chez Jan Baptist Van der Straelen (1792-1817)

BRECHT DESEURE

RÉSUMÉ

Selon une abondante littérature produite pendant les dernières décennies, les évènements révolutionnaires qui tournent autour de l'année 1800 auraient provoqué une rupture irréversible dans la conscience occidentale à propos de l'histoire. Dans cet article, cette hypothèse sera confrontée au journal qu'a tenu l'historien conservateur anversois Jan Baptist Van der Straelen. Le choix de ce type de source est inspiré par une double nécessité d'élargir le champ de l'investigation. L'étude des journaux-chroniques permet, d'une part, de voir au-delà des sources autobiographiques 'classiques', et de l'autre, de suivre un plan de recherche non-historiographique pour étudier la culture historique des Pays-Bas Méridionaux pendant cette période. Dans son journal-chronique, Van der Straelen apparaît comme un partisan intransigeant de l'Ancien Régime. Pour lui, le bonheur social repose sur trois fondements: les anciennes constitutions et privilèges, la religion catholique et le patrimoine matériel urbain. Dans sa conception du temps, le passé était organiquement lié au présent et se reproduisait continuellement selon un déroulement cyclique. Les innovations révolutionnaires qui, depuis 1792, avaient sapé l'ancien ordre des

choses provoquèrent chez lui des sentiments de rupture avec la tradition et de détachement face au présent. Dans son journal il exprima son incompréhension et sa frustration face à la destruction systématique de l'œuvre de ses ancêtres. En sa qualité d'amateur d'histoire et d'antiquités locales, la détérioration du patrimoine matériel, y compris des bâtiments, des œuvres d'arts et des inscriptions, le touchèrent particulièrement. Cependant, son journal ne justifie pas la thèse d'une rupture irréversible dans sa pensée historique, rupture qui serait causée par les événements révolutionnaires. Malgré leur radicalité, il ne considérait pas ces événements comme du "jamais vu". L'histoire de la ville au seizième siècle lui offrait en effet des parallèles assez frappants avec les événements de son temps. De plus, pendant toute la période française et même après, il garda constamment l'espoir que l'Ancien Régime soit rétabli. Bien que plus d'une fois Van der Straelen se répandit avec nostalgie sur ce qui avait définitivement disparu, il ne fit pas une croix sur l'Ancien Régime. Pour lui, le lien solide qui reliait le passé au présent souffrait sous la pression des événements, mais ne se brisait pas. Cet article démontre donc que le genre des journaux-chroniques peut apporter une contribution importante à l'étude de l'évolution dans la culture historique.

**'The old splendour has gone'. History, memory and loss in the work of
Jan Baptist Van der Straelen (1792-1817)**

BRECHT DESEURE

SUMMARY

An abundant literature has been produced over the past decades revolving around the idea that the revolutionary experience after 1789 produced an irreversible rupture in Western thinking about time. This article aims to test this claim against a local chronicle written by the Antwerp conservative historian Jan Baptist Van der Straelen. The choice for this type of source is prompted by a double need to enlarge the scope of investigation. On the one hand the use of chronicles enables us to look beyond the 'classical' autobiographical sources mostly used in this branch of research, on the other it implicates the introduction of a non-historiographical perspective in the

study of historical culture in the Southern Netherlands during this period. In his chronicle, Van der Straelen appears as an intransigent supporter of the old regime. In his view, the welfare of society came down to the continued existence of the ancient privileges and constitutions, catholic religion and the material urban historical heritage. To him, the past was linked organically to the present and was, in a cyclical fashion, continuously reproduced in it. The revolutionary upheavals which undermined the old order from 1792 on, roused feelings of rupture with tradition and alienation with the present in Van der Straelen. In his chronicle he aired his feelings of incomprehension and frustration at the systematic destruction of the ancestral heritage. As an antiquarian, the damage caused to the urban material heritage, including buildings, works of art and inscriptions, particularly worried him. However, the chronicle does not provide proof of the revolutionary events causing an irreversible rupture in his historical consciousness. Drastic as they might have been, the events did not seem to strike him as wholly unseen. Striking parallels with these contemporary events could indeed be found in the city's sixteenth-century past. Moreover, all through the French period and even after, he kept sincerely hoping for liberation and a restoration of the old regime. Even if he more than once indulged in nostalgic grieving over things definitively lost, Van der Straelen did not consider the old order to be outdated. The strong bond which continuously connected the past with the present endured heavy strain, but was not broken. This finding illustrates how the genre of the chronicle has important contributions to make in the study of evolutions in historical consciousness during this period.